

Žene u antifašističkoj borbi na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije

Putak, Laura

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:740668>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-25**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

DIPLOMSKI RAD

Žene u antifašističkoj borbi na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije

Studentica: Laura Putak

Mentor: dr. sc. Ivo Goldstein

Zagreb, 2020. godine

Sadržaj

1. UVOD	3
1.1. Obrazloženje teme	3
1.2. Dosadašnja relevantna istraživanja.....	4
1.3. Izvori i metodologija	5
2. POLITIČKA ULOGA ŽENA U ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI	6
2.1. Općenito o Antifašističkoj fronti žena.....	7
2.2. Djelovanje žena u Antifašističkoj fronti žena na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije	14
3. VOJNA ULOGA ŽENA U ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI.....	34
3.1. Djelovanje žena u partizanskim odredima i brigadama na prostoru današnje Bjelovarsko-bilogorske županije	37
3.2. Djelovanje žena u sanitetskoj službi.....	49
4. KULTURNO - PROSVJETNA ULOGA ŽENA U ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI	54
4.1. Ženski tisak.....	61
5. ZAKLJUČAK	65
6. SAŽETAK.....	68
7. ABSTRACT.....	59
8. POPIS PRILOGA.....	70
9. POPIS KORIŠTENIH KRATICA	71
10. BIBLIOGRAFIJA	72

1. UVOD

1.1. Obrazloženje teme

Postupci ustaških vlasti te nazočnost njemačkih i talijanskih jedinica u NDH izazivali su negodovanje kod hrvatskog stanovništva i time jačali antifašističko raspoloženje. Takva situacija išla je u prilog Komunističkoj partiji Hrvatske i omogućila joj je da pridobiva pristalice. Kako bi zaustavili ustašku vlast Komunistička partija Hrvatske je počela pripremati i organizirati ustanak. Otpor je bio ne samo prema ustaškoj vlasti nego i prema njemačko-talijanskim vojnim snagama. Tako se u Hrvatskoj, kao i u ostalim dijelovima Jugoslavije tada, počeo razvijati antifašistički pokret koji su predvodili komunisti.¹ Antifašistički pokret dobio je naziv Narodnooslobodilački pokret i uspio je okupiti pripadnike svih naroda Jugoslavije kako bi se zajedno borili protiv okupatora.²

Žene Hrvatske su u antifašističkoj borbi odigrale veliku ulogu. Tome svjedoče podaci koji govore kako je u Narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj s puškom u ruci sudjelovalo 43 660 žena, da je živote položilo 4 579 žena te da je 18 žena proglašeno narodnim heroinama.³ Žene su se istaknule kako političkim, tako i vojnim djelovanjem. Kroz koje su organizacije djelovale, kako su te organizacije bile organizirane na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije, u kojim su brigadama sudjelovale i u kolikom broju ta koji su način žene pridonijele društvu svojim kulturnim i prosvjetnim radom u ovom razdoblju su neka od pitanja na koja će se pokušati odgovoriti u ovom diplomskom radu. Osnovni zadatak ovog diplomskog rada je da istraži na koji način i u kojoj mjeri su žene sudjelovale u antifašističkoj borbi posebno na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije. Vremenski raspon kojim se bavi diplomski rad obuhvaća razdoblje od 1941. pa do 1946. godine.

U naslovu je naglašeno da će se ovaj diplomski rad baviti prostorom današnje Bjelovarsko-bilogorske županije. To je zbog toga što u periodu kojim se bavi diplomski rad županija nije postojala u današnjem obliku. Bjelovarski i daruvarski kraj bio je pod zajedničkim teritorijalnim upravljanjem sve do 1941. godine kada je stvorena Nezavisna Država Hrvatska.⁴

¹ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 189.

² Šimunković, Vukobratović, *Narodnooslobodilačka borba naroda Hrvatske 1941 -1945*, 33.

³ Ščapec, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 6.

⁴ Strugar, *Bjelovarsko-bilogorska županija*, 29.

Nakon stvaranja Nezavisne Države Hrvatske 1941. godine u Hrvatskoj je provedena administrativno-upravna vlast u 22 župe. Provedena je na temelju članka 12. zakonske odredbe o velikim župa koja je donesena 10. lipnja 1941. godine. Tada je područje današnje Bjelovarsko-bilogorske županije podijeljeno na dvije velike župe: Velike župe Bilogore i Velike župe Livac-Zapolje.⁵

Velika župa Bilogora počela je djelovati 11. kolovoza 1941. godine sa sjedištem u Bjelovaru. Obuhvaćala je 4 666 km² odnosno 4,5% površine tadašnje Nezavisne Države Hrvatske. Župa Bilogora obuhvaćala je sedam kotara: Bjelovar, Koprivnicu, Đurđevac, Čazmu, Križevce, Grubišno Polje i Garešnicu.⁶

Velika župa Livac-Zapolje počela je djelovati 15. srpnja 1941. godine, a njezino sjedište bila je Nova Gradiška. Prostirala se na površini od 6 393 km² odnosno 6,2% površine tadašnje države. Činilo ju je osam kotareva koji su se dijelili na 82 općine.⁷

Takva podjela je trajala do 1945. godine čemu svjedoči podatak da je Velika župa Bilogora prestala postojati u svibnju 1945. godine.⁸ Nakon toga su 1947. godine stvorene administrativno-teritorijalne jedinice u Narodnoj Republici Hrvatskoj. Na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije stvoreno je pet kotareva Bjelovar, Čazma, Daruvar, Garešnica i Grubišno Polje.⁹

Ovi nekadašnji kotarevi danas čine pet gradova Bjelovarsko-bilogorske županije. Osim njih županija još obuhvaća i općine Berek, Dežanovac, Đulovac, Hercegovac, Ivanska, Kapela, Končanica, Nova Rača, Rovišće, Sirač, Štefanje, Velika Pisanica, Veliki Grđevac i Veliko Trojstvo.¹⁰

1.2. Dosadašnja relevantna istraživanja

Djela na temu uloge žena u antifašističkoj borbi najviše su pisana prijašnjih godina, 60-ih pa do 80-ih, ali i nešto kasnije što je vidljivo po godinama izdavanja knjiga koje sam koristila u radu kao literaturu. Treba napomenuti da većina tih knjiga govori općenito o

⁵ Strugar, *Bjelovarsko-bilogorska županija*, 26.

⁶ Slukan Altić, „Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije“, 26.

⁷ Strugar, *Bjelovarsko-bilogorska županija*, 26.

⁸ Isto, 26.

⁹ Strugar, *Bjelovarsko-bilogorska županija*, 27.

¹⁰ Isto, 27.

Narodnooslobodilačkom pokretu, a tek se ponegdje dotiče same uloge žena. Također, prostor današnje Bjelovarsko-bilogorske županije u tim djelima se spominje jako malo, više se piše o drugim prostorima Hrvatske poput Like.

Jedna od autorica koja je pisala o ovoj temi je Lydia Sklevicky. Ona je istraživala društvenu povijest žena i ženskog pokreta te povijest ženske emancipacije u Hrvatskoj. Temom žena i njihove uloge u ovom razdoblju bave se njezin članak pod nazivom *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme narodnooslobodilačke borbe 1941 – 1945*.

Najznačajniji rad koji objedinjuje dosta dokumenata i informacija na ovu temu je knjiga *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi* čija je glavna urednica Marija Šoljan. U toj je knjizi izabran i prikazan materijal za koji se smatra (po mišljenju redakcije) da najbolje prikazuje razvoj Antifašističke fronte žena i samu ulogu žena u Narodnooslobodilačkoj borbi.

Novija knjiga koja je izdana 2013. godine, a bavi se ovom tematikom je *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi* čiji je urednik Saša Ščapec. U knjizi se govori o ženskom tisku, ženama u Narodnooslobodilačkoj borbi, a najveći dio knjige posvećen je najznačajnijim ženskim osobama toga razdoblja pa se donosi njihova kratka biografija.

Ovom temom bavila se i Viktorija Cvitković u svom diplomskom radu pod nazivom *Žene u antifašističkoj borbi na području Like*. Njezin rad bavi se istom temom samo što je ona obradila drugo područje Hrvatske. To je ujedno i jedini diplomski koji se toliko blisko bavi ovom problematikom.

1.3. Izvori i metodologija

U diplomskom radu koristit ću se kvalitativnom metodom kako bih analizirala i interpretirala izvore koje koristim. Osim kvalitativne metode koristit ću se i metodom sinteze.

Izvori korišteni u ovom radu su pisani izvori, a nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Korišteni izvori obuhvaćaju fondove koji se bave Antifašističkom frontom žena i Komunističkom Partijom Hrvatske. Građu tih fondova uglavnom čine zapisnici s održanih sastanaka, kopije pisama koja su bila upućena nižim odborima u organizaciji, razni članci kao i dopisi za novine.

Diplomski rad podijeljen je na tri glavne tematske cjeline koje pobliže opisuju svaku od uloga koje su žene imale tijekom antifašističke borbe; politička, vojna te kulturno-prosvjetna uloga.

2. POLITIČKA ULOGA ŽENA U ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI

Žene su još početkom 20. stoljeća bile u podređenoj ulozi u odnosu na muškarce. Bio je to odraz patrijarhalnog društva u kojemu muškarac ima primarnu ulogu u gospodarskom, društvenom i političkom životu. Žene su bile izolirane od društvenog ili političkog života jer je vladalo mišljenje da je ženama mjesto u kući.¹¹ No, s Prvim pa onda i Drugim svjetskim ratom situacija za žene se mijenja. Kako muškarci odlaze na bojišta žene se u velikom broju počinju zapošljavati i obavljati one poslove za koje su inače zaduženi muškarci. Poslije rata bilo je teško vladajućoj klasi vratiti žene „domaćem ognjištu“.¹² Žene tada počinju sudjelovati u radu sindikata i kulturno – prosvjetnih organizacija.

Žene prestaju biti izolirane od političkog i društvenog života, one u njemu aktivno sudjeluju. Tako su žene sudjelovale i bile bitan dio antifašističke borbe. Svoje političko djelovanje žene su tada najviše ostvarivale kroz organizaciju Antifašističke fronte žena te sudjelovanjem u Narodnooslobodilačkim odborima.

Kada se radi o političkom djelovanju žena u ovom razdoblju te općenito o ženskim pravima treba spomenuti i Treće zasjedanje Zemaljskog Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Hrvatske. Ono je održano u periodu od 8. do 9. svibnja 1944. godine, a važno je jer je na njemu donesena Deklaracija o osnovnim pravima naroda građana demokratske Hrvatske. Pod stavkom 3. ove Deklaracije stoji da žene uživaju sva prava jednako kao i muškarci.¹³ Taj dio Deklaracije bio je važan jer žene do tada nisu imale pravo glasa, a sada ga dobivaju jer imaju jednaka prava kao i muškarci.

¹¹ Ščapec, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 6.

¹² Ščapec, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 7.

¹³ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 464.

2.1. Općenito o Antifašističkoj fronti žena

Centralni komitet Komunističke Partije Jugoslavije izdao je 6. prosinca 1941. godine dokument pod nazivom Okružnica broj 4. To je bio prvi programski dokument koji precizira ciljeve i organizacioni oblik Antifašističke fronte žena.¹⁴ U Okružnici br. 4 piše kako je AFŽ osnovana „u cilju aktiviziranja i povezivanja širokih slojeva žena i njihovog uvlačenja u narodno-oslobodilačku borbu... [ona] treba da obuhvati sve žene svih slojeva bez obzira na njihovu političku, nacionalnu i vjersku pripadnost. Antifašistička fronta žena ulazi u sastav Narodno-oslobodilačke fronte.“¹⁵

U Okružnici br.4 razrađen je i organizacijski oblik Antifašističke fronte žena. Na čelu AFŽ nalazi se antifašistički odbor žena za Hrvatsku i on je rukovodeći organ. U pojedinim pokrajinama, npr. Lika i Dalmacija, osnivaju se antifašistički odbori žena za tu pokrajinu i oni su podčinjeni antifašističkom odboru žena za Hrvatsku. Na svom području rukovode radom svih mjesnih antifašističkih odbora koji se osnivaju u svim gradovima, kotarima i selima. U velikim gradovima se osnivaju antifašistički odbori žena (dalje AOŽ) po zanimanjima radi lakšeg okupljanja i aktiviziranja žena. Pa se tako osnivaju AOŽ radnica, AOŽ domaćica, AOŽ omladine. Predstavnice Antifašističke fronte žena ulaze u Narodnooslobodilačke odbore u svim mjestima i krajevima gdje oni postoje.¹⁶ Na cijelom području Hrvatske, na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju, u to vrijeme se osnivaju u kotarima, gradovima i selima antifašističke organizacije žena i inicijativni odbori koji su preuzeli ulogu rukovodećih tijela do konačnog organizacionog formiranja Antifašističke fronte žena u Hrvatskoj.¹⁷

Bitna stavka Okružnice br. 4 su i zadaci koji su postavljeni organizaciji, navodi se njih jedanaest: široke slojeve žena treba aktivizirati i pokrenuti u narodnooslobodilačku borbu, svim sredstvima treba pomagati borbu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, potrebno je popularizirati SSSR i njegovu vodeću ulogu u uništenju fašizma, voditi antifašističku propagandu i uništavati postojeće fašističke organizacije žena te sprječavati stvaranje novih, sprječavati mobilizaciju koju provode fašistički okupatori i njihove ustaške slugе radi borbe protiv SSSR-a te gušenja oslobodilačke borbe partizana Jugoslavije, voditi borbu protiv terora okupatora i ustaških bandi, voditi borbu protiv izvoza hrane i goriva u zemlje fašističkih okupatora, voditi borbu za dovoljnu ishranu, a protiv gladi, skupoće i oduzimanja hrane i odjeće

¹⁴ Sklevicky, „Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945“, 90.

¹⁵ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 57.

¹⁶ Isto, 57.

¹⁷ Kovačević, *Borbeni put žena Jugoslavije*, 124.

u korist fašističkih bandi, voditi borbu za ravnopravnost žena i muškaraca u tvornicama i radionicama, voditi borbu protiv slanja žena na rad u Njemačku te zadnji zadatak voditi borbu protiv svih mjera kojima ustaške bande nastoje poniziti i okovati žene i upregnuti ih u službu svoje zločinačke i izdajničke politike.¹⁸

Iz ovih postavljenih zadataka može se zaključiti da je glavni zadatak Antifašističke fronte žena bio oslobođenje zemlje od neprijatelja, odnosno mobilizirati i pripremiti žene kako bi se taj zadatak mogao ostvariti. No, osim tog zadatka AFŽ je bila organizacija koja je formirana kako bi se žene koje su zaostale kulturno i politički, u odnosu na muškarce, napokon mogle osamostaliti za uspješno rješavanje svih pitanja iz političkog života. Stoga je organizacija imala prosvjetiteljsku i emancipacijsku ulogu u životu žena.¹⁹

Konačno formiranje Antifašističke fronte žena u Hrvatskoj dogodilo se 6. prosinca 1942. godine. Tada je održana Prva Zemaljska konferencija AFŽ-a Jugoslavije koja se odvijala u periodu od 6. do 8. prosinca 1942. godine u Bosanskom Petrovcu.

Iz Centralnog komiteta KPH poslana je 25. studenog okružnica svim okružnim komitetima KPH u kojoj su se pozivale sve organizacije AFŽ-a da na konferenciju pošalju delegate pokrajinskih, oblasnih, okružnih, kotarskih te općinskih i mjesnih odbora AFŽ-a.²⁰ Konferenciji je prisustvovalo 166 delegatkinja iz svih krajeva, osim Slovenije i Makedonije. Njihove delegacije nisu mogle doći zbog neprijateljskih ofenziva.²¹ Na konferenciji je izabran Glavni odbor AFŽ-a, a to je imalo veliku važnost za daljnji razvoj organizacije.

Na konferenciji i Josip Broz Tito održao govor u kojemu ističe važnost žena u Narodnooslobodilačkoj borbi:

„Ova današnja skupština ima povijesno značenje. Ja se ponosim tim što stojim na čelu armije u kojoj ima ogroman broj žena. Naše žene, kćeri, majke, učestvuju s puškom u ruci. Ja mogu kazati da su žene u ovoj borbi po svojem heroizmu, po svojoj izdržljivosti, bile i jesu na prvom mjestu i u prvim borbenim redovima i našim narodima Jugoslavije čini čast što imaju takve kćer.“²²

¹⁸ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 57.

¹⁹ Sklevicky, „Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945“, 98.

²⁰ Isto, 91.

²¹ Isto, 92.

²² Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 171.

Na konferenciji su pročitana dva referata, jedan Mire Mitrović pod nazivom „O antifašističkom pokretu žena u okviru Narodnooslobodilačke borbe“ i drugi Spasenije Cane Babović pod nazivom „O organizacionim pitanjima i zadacima AFŽ“.²³

Na kraju konferencije ženama je poručeno: „Okupljajte se oko Antifašističkog fronta žena, svoje organizacije, jedine organizacije, koja se bori za slobodu naših naroda i ravnopravnost žena...“²⁴ Ovim riječima su se pozvale sve žene da se pridruže organizaciji i da se bore kako za slobodu tako i za vlastitu ravnopravnost.

Idući događaj koji je uslijedio, a bio je važan za samu organizaciju Antifašističke fronte žena, bila je Prva konferencija AFŽ Hrvatske. Ona je održana u periodu od 11. do 13. lipnja 1943. godine u Otočcu. Prvi dan konferencije održan je na Otočcu, dok su se druga dva dana konferencije održala u selu Prozoru blizu Otočca radi neprijateljske opasnosti.²⁵

Radni dio konferencije, 12. lipnja, bio je posvećen iznošenju i pretresanju političkih prilika i stanja organizacije AFŽ u Hrvatskoj te postavljanju osnovnih zadataka. Na konferenciji su podnesena dva referata. Prvi je bio referat Anke Berus u kojemu je govorila o svjetskoj i unutrašnjoj političkoj situaciji, te je iz te perspektive govorila o aktivnosti AFŽ-a.²⁶

Anka Berus rođena je 16. prosinca 1903. godine u Splitu. Završila je Filozofski fakultet u Ljubljani i radila je kao gimnazijska profesorica u Splitu. Članica Komunističke Partije Jugoslavije postala je 1934. godine. U Partiji je obavljala rukovodeće poslove, a posebno je bila angažirana u radu sa ženama.²⁷ Dva puta je hapšena, a u ožujku 1940. postala je osuđenica na progonstvo te je bila doživotno protjerana iz Zagreba i Splita. Nakon toga je pet mjeseci živjela i djelovala u Celju, a onda se ilegalno vratila u Zagreb gdje je radila kao sekretarica Pokrajinskog odbora Narodne pomoći za Hrvatsku. U NOB je stupila 1941. kada je imala 38 godina. Radila je kao instruktorica CK KPH u Hrvatskom primorju. Iz Hrvatskog primorja po zadatku je otišla u Baniju, Kordun, Liku i Dalmaciju.²⁸ Ne čudi da je upravo ona bila organizatorica ove Prve konferencije AFŽ Hrvatske. Iz ovih podataka možemo iščitati da je bila obrazovana i da je već imala političkog iskustva što joj je pomoglo da bude jedna od vodećih žena u Antifašističkoj fronti žena.

²³ Sklevicky, „Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945“, 92.

²⁴ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 170.

²⁵ Isto, 282.

²⁶ Sklevicky, „Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945“, 93.

²⁷ Ćurin, *Anka Berus*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1853>

²⁸ Ščapec, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 36.

Jela Bićanić pročitala je organizacijski referat. U njemu se govorilo o samoj organizaciji AFŽ-a u Hrvatskoj, njezinom dosadašnjem razvoju, rezultatima rada i o zadacima, a više o samom razvoju organizacije možemo saznati iz njezinog referata:

„Od prve zemaljske konferencije u radu organizacije AFŽ-a Hrvatske učinjen je znatan napredak. U Slavoniji organizacija je pošla dobrim putem. Na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju broj mjesnih odbora se povećao gotovo za polovinu. Formirana su neka kotarska i okružna rukovodstva. Organizacija je postigla uspjeh u mobiliziranju žena u narodno-oslobodilačku vojsku.“²⁹

AFŽ je na konferenciji u Bosanskom Petrovcu postala jedinstvena organizacija svih žena Jugoslavije i važan činitelj u Narodnom frontu u pogledu mobilizacije žena u antifašističkoj borbi.³⁰ Odbori AFŽ-a koji su se formirali od samog početka ustanka imali su važnu ulogu u mobilizaciji žena u Narodnooslobodilačku borbu te za pridobivanje onih žena koje su prije bile zapostavljene i u velikom broju nepismene.³¹ Možemo reći da su se žene našle u novim i nepoznatim ulogama do sada. Postaju bitni čimbenici u političkom životu, mogu birati i biti birane. Mijenja se društveni položaj žene jer je ukinuta njena politička zapostavljenost. Žene su sudjelovale u svim segmentima Narodnooslobodilačke borbe te ona u pravom smislu riječi postaje općenarodna.³² Komunistička Partija dala je veliku ulogu ženama u ovom periodu te to govori o modernizacijskom karakteru koji je imala Narodnooslobodilačka borba kada je riječ o ženama.

Važno je spomenuti i to da je na konferenciji izabran Glavni odbor AFŽ-a Hrvatske koji se sastojao od 29 članica. Za predsjednicu odbora izabrana je Maca Gržetić koja je bila radnica iz Zagreba te članica Centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije.³³

Na konferenciji je donesena i rezolucija. U prvom dijelu rezolucije govori se o tome na koji su način žene doprinijele Narodnooslobodilačkoj borbi. Žene su aktivno sudjelovale u borbi od prvog dana u najraznovrsnijim oblicima: bile su u redovima narodnooslobodilačke vojske kao borci i bolničarke, organizirale su snabdijevanje hranom i odjećom te sanitetskim materijalom, radile u informativnoj i kurirskoj službi te sudjelovale u diverzantskim akcijama. Sudjelovanje žena u tolikom broju u Narodnooslobodilačkoj borbi doprinijelo je njezinom brzom širenju, ali

²⁹ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 294.

³⁰ Ščapec, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 23.

³¹ Kovačević, *Borbeni put žena Jugoslavije*, 126.

³² Kovačević, *Borbeni put žena Jugoslavije*, 135.

³³ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 303.

je i samoj borbi dala općenarodni karakter. Žene su također sudjelovale u izgradnji organa narodne vlasti – Narodnooslobodilačkim odborima. To je važno jer se time promijenio društveni položaj žena, ukinuta je njihova politička zapostavljenost.³⁴

U drugom dijelu rezolucije govori se organizaciji Antifašističke fronte žena, učešću u narodnoj vlasti i prosvjetno-kulturnom radu. Organizacija Antifašističke fronte žena bila je potrebna tijekom Narodnooslobodilačke borbe kako bi se što organiziranije i jednostavnije moglo pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci. Od Prve Zemaljske konferencije Antifašističke fronte žena u Jugoslaviji, organizacija AFŽ u Hrvatskoj postigla je mnoge napretke u organizacijskom pogledu i proširila se na mnoge dijelove neoslobođenog teritorija. Kada je riječ o ženama u narodnoj vlasti u rezoluciji stoji da iako žene sudjeluju u narodnoj vlasti njihov broj i dalje nije dovoljno velik. Problem je što žene ne pokazuju dovoljno razumijevanja za pomoć koju u suradnji s omladinskim organizacijama mogu dati narodnoj vlasti kako bi ona izvršila svoje zadatke. U rezoluciji se govori kako u prosvjetno-kulturnom radu nije bilo dovoljno planiranja. Do tada se još nije shvatilo da je opismenjavanje jedan od najvažnijih zadataka kako bi žene mogle kulturno i politički napredovati.³⁵

U trećem dijelu rezolucije govori se o zadacima koji stoje pred organizacijom. To su: prožeti sve antifašistkinje sviješću da je AFŽ politička organizacija koja treba razviti svoju budnost i aktivnost i svim političkim zbivanjima, kako bi se to postiglo treba pojačati politički rad sa ženama, posebno s onima koje još nisu dovoljno aktivizirane, a koje na bilo koji način pomažu narodnooslobodilačku borbu, razviti do maksimuma rad na pomoći narodnooslobodilačkoj vojsci i jačati njezine materijalne baze, aktivizirati mase žena u pitanju pomoći ZAVNOH-u i NOO-ima u svim njihovim naporima u proširenju borbe i u izvršenju zadataka, pojačati kulturno-prosvjetni rad likvidacijom nepismenosti, organiziranjem političkih kurseva, predavanja o zdravstvu i ostalim temama koje će podići prosvjetni nivo žena, osigurati redovito izlaženje listova, kako bi se svi prethodno nabrojani zadaci mogli ispuniti treba učvrstiti sve odbore AFŽ-a Hrvatske. Zadatak je na izabranom Glavnom odboru da pruži svestranu pomoć organizacijama u njihovom radu i razvitku.³⁶

Iz pisma Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske možemo saznati više o samoj strukturi i radu organizacije. Rukovodeća tijela organizacije su seoski i mjesni odbori. U njima je bilo od 5 do 7 članica, broj je ovisio o veličini sela ili mjesta. Kada se obuhvati veći broj sela u jednoj općini

³⁴ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 301.

³⁵ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 302.

³⁶ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 302-303.

onda se na masovnoj općinskoj skupini birao općinski odbor. Općinski odbori dijelili su se na šire i uže. Oni širi imali su od 10 do 15 članica, a oni uži od 3 do 7 članica. Kotarski odbori birali su se na kotarskim konferencijama na koje su dolazili delegati koji su birani po selima i općinama. i dijelili su se na šire i uže. Širi su imali od 10 do 20 članica, a uži od 5 do 7 članica. Okružni odbori su u širima imali od 10 do 30 članica, a u užima 5-7 članica. Postojali su oblasni i pokrajinski odbori koji su imali istu strukturu kao i okružni odbori. Glavni odbor AFŽ-a Hrvatske su se također sastojali od šireg i užeg odbora, a birani su na konferenciji AFŽ Hrvatske.³⁷

Bilo je važno često održavati sastanke jer „bez svestranog raspravljanja svih važnih pitanja organizacije i donošenj[a] konkretnih zaključaka ne može biti uspješnog i pravilnog rada u organizaciji.“³⁸ Oni zaključci koji su bili doneseni na sastancima, obvezivali su sve odbornice da ih u cijelosti provode u djelo.³⁹

Rad mjesnih odbora Antifašističkog fronta žena odvijao se kroz redovite tjedne sastanke, sakupljanje hrane, obuće i drugog materijala za partizane i ilegalce te njegu ranjenika. Važan je bio i „politički rad“ koji je podrazumijevao čitanje propagandnog materijala i raspravljanje o događajima na frontu. Mjesni i drugi odbori AFŽ-a bili su povezani s drugim organizacijama u narodnooslobodilačkom sustavu: Savezom komunističke omladine, Narodnooslobodilačkim odborima i drugim organizacijama. U mjesnim odborima AFŽ-a barem je jedna članica bila „skojevka“, a u mjesnim Narodnooslobodilačkim odborima bila je uvijek bar jedna žena.⁴⁰

Antifašističku frontu žena Jugoslavije opisao je povjesničar Čedomir Popov koji kaže:

„Antifašistički front žena Jugoslavije bio je borbena i revolucionarna masovna politička organizacija koja je predstavljala jedan od najsigurnijih oslonaca Narodnog fronta i Komunističke partije. Isto tako AFŽ je već od prvih dana svoga rada predstavljao forum u kome su dolazile do izražaja sve težnje i želje jugoslavenskih žena, njihova revolucionarna energija i inicijativa, postajući na taj način garantija ostvarivanja svih onih vekovnih težnji žena za oslobođenjem, za političkom i društvenom ravnopravnošću.“⁴¹

Iako je Popov u ovom citatu dobro sažeo glavne karakteristike organizacije Antifašističke fronte žena u Jugoslaviji, osvrnula bih se na dio citata koji govori da su unutar ovog pokreta

³⁷ Hrvatski državni arhiv, Antifašistička fronta žena Hrvatske, HR-HDA-1722-104

³⁸ Hrvatski državni arhiv, Antifašistička fronta žena Hrvatske, HR-HDA-1722-104

³⁹ HR-HDA-1722-104

⁴⁰ Ščapec, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 25.

⁴¹ Sklevicky, „Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945“, 98.

žene ostvarile svoje „vekovne“ težnje. Mogu li se težnje za oslobođenjem i društvenom ravnopravnošću nazvati „vekovnima ili su one bile tek proizvod modernizacijskih procesa koji su se odvijali od početka 20.stoljeća, kada su žene shvatile da se žele uključiti u politički i društveni život te su se krenule boriti za to. Smatram da je to zapravo bila težnja tih generacija žena koje su početkom 20. stoljeća počele boriti za pravo glasa i ravnopravnost. Te je postupno ta ideja dolazila i do drugih žena. Da je tako potvrđuje činjenica da i u periodu Narodnooslobodilačke borbe kad žene dobivaju pravo glasa te su uključene u politički život kroz razne organizacije i dalje postoji veliki broj žena (pogotovo na područjima gdje su HSS i Crkva imali utjecaja) koje su i dalje pod utjecajem „starih“ razmišljanja. One smatraju da ženama nije mjesto u politici, vojsci ili da općenito budu dio utjecajne skupine u društvu pri donošenju važnih odluka. Kod velikog broja žena još tada nije bilo izražene želje za političkom i društvenom ravnopravnošću. Stoga smatram da te težnje ipak ne bi trebalo nazivati „vekovnima“.

2.2. Djelovanje žena u Antifašističkoj fronti žena na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije

Područje koje danas obuhvaća Bjelovarsko-bilogorska županija nije postojalo u današnjem obliku kao što je prethodno objašnjeno u uvodu. Stoga su gradovi koji danas spadaju pod županiju bili podijeljeni i nisu spadali pod istu administrativnu cjelinu kao danas.

U listopadu 1942. godine formirana je komisija AFŽ-a za Slavoniju koja je bila pod Povjerenstvom Centralnog komiteta KPH. Nakon toga je komisija prerasla u Inicijativni Antifašistički Odbor žena za Slavoniju i Srijem. No, zbog slabih komunikacija i veza bio je to zapravo samo Oblasni odbor AFŽ-a za Slavoniju. Sačinjavale su ga Mara Nikolić koja je bila predsjednica, Bosiljka Krajačić-Beba – tajnica i odbornice Maja Jankez-Komar, Smilja Zmajić, Dušanka Ostojić i drugarica Antonija.

Mara Nikolić rođena je 1901. godine u Piskovcima, kotar Slavenska Požega. Po nacionalnosti je bila Srпкиnja, a po zanimanju domaćica. S Narodnooslobodilačkim pokretom surađuje od 1941. godine. Bila je član Kotarskog odbora AFŽ, Okružnog odbora AFŽ Slavonski Brod te kako je prethodno gore napisano predsjednica Oblasnog odbora AFŽ za Slavoniju.⁴²

Maja Jankez Komar rođena je 1920. godine u Gospiću. Po nacionalnosti je bila Hrvatica, a po zanimanju agronom. Već od 1939. godine je radila u radničkom i studentskom pokretu kao studentica, a 1941. odlazi u partizane u Slavoniju. Tada postaje član OK KPH Bjelovar i Virovitica. Na tome mjestu je zamijenjena nakon što je 1942. godine bila zarobljena. Nakon toga postaje član OK KPH Nova Gradiška, a kasnije i predsjednica Inicijativnog odbora AFŽ Slavonije te članica Oblasnog Narodnooslobodilačkog odbora za Slavoniju. No, 1943. godine ponovno je uhapšena i zamijenjena na tim mjestima.⁴³

Iz ovih informacija možemo vidjeti da su ove dvije žene imale drugačiji stupanj obrazovanja što je vidljivo iz njihovih zanimanja. Jedna je bila domaćica, a druga je bila visokoobrazovana. No, obje su imale prijašnjeg političkog iskustva koje im je pomoglo da organizaciju Antifašističke fronte žena poguraju naprijed.

U Daruvarskom kotaru tada je bilo formirano devet odbora. Tih devet odbora čine dva općinska, a nalaze se na neoslobođenom teritoriju. Zadatak odbora bio je da u organizaciju obuhvati sve žene koje žive na teritoriju III. operativne zone, bez razlike na vjersku i političku

⁴² Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 479.

⁴³ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 464.

pripadnost. Od tih žena trebalo je stvoriti antifašistkinje koje će shvatiti zadaću i ciljeve Narodnooslobodilačke borbe te u toj borbi sudjelovati. Ove informacije nalaze se u pismu koje je Inicijativni odbor AFŽ za Slavoniju i Srijem slala Povjerenstvu CK KPH za Slavoniju i Srijem, 28. prosinca 1942. godine. Taj izvještaj pisala je Beba Krajačić koja je kako piše ranije u tekstu bila tajnica tog odbora.⁴⁴

Osim u Daruvarskom kotaru, na području Slavonije su potkraj 1942. godine formirani odbori AFŽ-a u kotarima Nova Gradiška, Virovitica, Grubišno Polje i Osijek.⁴⁵

Veliki broj organizacija razvio se i u neposrednoj blizini Zagreba; Žumberku, Hrvatskom zagorju i Moslavini. Na području Okružnog komiteta KPH za Čazmu tijekom 1942. djeluje 25 odbora AFŽ-a, a posebno su aktivni oni u kotarima Garešnica, Kutina, Sisak i Čazma.⁴⁶ Iz ovih informacija možemo iščitati da su gradovi Daruvar i Grubišno Polje tada spadali pod područje Slavonije dok su Garešnica i Čazma spadali pod Zagrebačku oblast. Pod Zagrebačku oblast spadao je tada i Bjelovar. Da je Čazma tada spadala pod Zagrebačku oblast potvrđuje i činjenica da su svoje izvještaje slali Oblasnom Komitetu KPH za zagrebačku oblast.

Radi lakšeg snalaženja prvo ću pisati o kotaru Čazma, Garešnica i Bjelovar te razvoju i djelovanju Antifašističke fronte žena u njima, a zatim o kotaru Daruvar i Grubišno Polje.

O samom radu Antifašističke fronte žena u kotaru Čazma možemo saznati iz izvještaja Okružnog komiteta KPH Čazma, od 6. prosinca 1942., u kojemu se pisalo o radu organizacije. Sam izvještaj je kratak i sastoji se od tri dijela pod nazivima: Opća politička situacija, Narodnooslobodilačka fronta i AFŽ. Kada je riječ o AFŽ u izvještaju piše kako je u tom periodu bilo ukupno 25 odbora. Na terenu Moslavine tijekom 1942. godine radile su Katica Kušec i Marica Smolčić kao organizatorice političkog rada sa ženama. Prva sela u kotaru Čazma u kojima su žene počele aktivno surađivati sa NOB-om su bili: Mostari, Šarampovo Gornje, Lipovčani, Marča, Andigole, Vrtlinska i Pobjenik.⁴⁷ Treba naglasiti da su tadašnja sela Lipovčani, Andigole, Vrtlinska i Pobjenik danas naselja u sastavu grada Čazme i spadaju pod prostor današnje Bjelovarsko-bilogorske županije. Ostala sela spadaju pod današnju Zagrebačku županiju što još jednom potvrđuje da je kotar Čazma u ovom periodu spadao pod Zagrebačku oblast.

⁴⁴ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 222.

⁴⁵ Kovačević, *Borbeni put žena Jugoslavije*, 125.

⁴⁶ Isto, 125.

⁴⁷ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 169.

Prvi odbori AFŽ u tom kraju osnovani su početkom 1942. godine u selu Cagincu, Šarampovu Gornjem, Čazmi, Bunjanima, Deanovcu, Derezi, Grabovnici, Širincu, Podlužanima, Graberju, Križu i Dubravi.⁴⁸ Ponovno, od svih sela samo se Grabovnica nalazi na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije. Do kraja 1942. od 70 sela koje je obuhvaćao kotar u samo njih 10 nije bilo osnovanih odbora. Općinski odbori AFŽ bili su formirani u općinama Čazma, Križ i Kloštar Ivanić.⁴⁹

Najaktivnije žene u kotaru bile su Slava Šepak Šojka, Danica Uzelac, Vikica Herceg, Marica Škrivanek, Sava Svilar, Betika Cobotić, Kata Žanić, Ljubica Poznovija, Slava Jandović, Kata Turković, Milka Šepak i Milka Švec.⁵⁰

Ljubica Poznovija rođena je 1914. godine u Daruvaru. Od 1942. u Čazmi surađuje s Narodnooslobodilačkim pokretom. 1943. godine izabrana je za predsjednicu Mjesnog odbora AFŽ, a kasnije je postala član općinskog te predsjednica Kotarskog odbora AFŽ. Kata Turković rođena je u Pavličanima. Od 1942. godine radi u organizaciji odbora AFŽ u kotaru te na raznim sabirnim akcijama. Bila je član Općinskog i Kotarskog odbora AFŽ.⁵¹

Nakon Prve konferencije AFŽ Hrvatske, održana je i prva okružna konferencija AFŽ Čazma, 1. kolovoza 1943. godine. Konferenciji su prisustvovala delegatkinje iz čazmanskog, garešničkog, kutinskog i sisačkog kotara, predstavnice bjelovarskog okruga, Banije i predstavnik Komunističke partije NOO-a i omladine. Na konferenciji je bila prisutna i predsjednica AFŽ-a za Jugoslaviju, Kata Pejnović. Ona je prva govorila na konferenciji. U svom govoru ističe da AFŽ broji na tisuće organiziranih žena koje su postale svjesne svoje uloge u Narodnooslobodilačkoj borbi te naglašava potrebu jedinstva svih žena, bez obzira na nacionalnu, vjersku i političku pripadnost.⁵² O tom jedinstvu žena bez obzira na pripadnost pisalo se i u Okružnici br. 4.

Na konferenciji je govorila i drugarica ispred Moslavačkog NOP odreda koja je bila komesar čete, predstavnica Banije i predstavnica bjelovarskog okruga koja je prikazivala stanje na svom okrugu.⁵³

⁴⁸ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 169.

⁴⁹ Isto, 169.

⁵⁰ Isto, 169.

⁵¹ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 486.

⁵² Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 341.

⁵³ Isto, 341.

Nakon što je završen svečani dio, započeo je radni dio konferencije. U njemu su se podneseni izvještaji o političkom i organizacijskom stanju kotareva, a zatim drugarice učestvuju u diskusiji. Na kraju je izabran Okružni odbor koji je jednoglasno prihvaćen. Okružni odbor koji je izabran činile su: Katica Kušec – predsjednica, Najka Danović – potpredsjednica, Tonka Špan-Borić – tajnica, Sava Svilar, Ankica Buden, Fanika Šmerala, Marica Škrivanek, Marica Smolčić, Pava Basara, Marica Kajfež, Marica Mašić, Reza Domitrović, Kata Žanić, Jana Vulinac.⁵⁴

Katica Kušec rođena je 1921. godine u Žabnu kod Siska. Po nacionalnosti bila je Hrvatica, a po zanimanju radnica. Od 1935. godine radila je u omladinskoj organizaciji u selima Odra i Žabno. Radila je i u ženskom aktivu kojega je povezala s naprednom studentskom omladinom u Sisku. 1941. godine pridružila se prvoj partizanskoj grupi iz Siska, a krajem godine bila je uhapšena. Nakon izlaska iz zatvora ponovno se vraća u partizane i radi kao član KK KPH Petrinja i Sisak. Početkom 1943. dolazi u Moslavinu gdje je bila član OK KPH Čazma, a kasnije i predsjednica Okružnog odbora AFŽ Čazma.⁵⁵

Marica Smolčić rođena je 1913. godine u Stajnici, kotar Brinje. Po nacionalnosti je bila Hrvatica, a po zanimanju seljanka. Od 1941. godine sudjelovala je u sakrivanju oružja i širenju u propagande za narodni ustanak. Radila je u organizaciji AFŽ-a na terenu kotara Sisak od 1942. godine. Kasnije dolazi na prostor Slavonije i Moslavine. Bila je članica Okružnog odbora AFŽ Moslavina i predsjednica Kotarskog odbora AFŽ Čazma.⁵⁶

Najka Danović rođena je 1912. godine u Rogoži, kotar Garešnica. Po nacionalnosti je bila Srпкиnja, a po zanimanju domaćica. Od 1941. godine radila je za NOP. Osim što je bila članica kotarskog Okružnog odbora AFŽ bila je i predsjednica AFŽ-a u svom selu.⁵⁷

Na temelju informacija o ove tri žene koje su bile dio Okružnog odbora AFŽ Čazma možemo vidjeti da su zanimanja žena u odboru bila raznolika. Svaka od ove tri žene imala je drugačije zanimanje. Tako imamo jednu radnicu, jednu seljanku i jednu domaćicu. Ono što je Katicu Kušec izdvojilo od ostalih je njezino prijašnje političko iskustvo koje je stekla kao član kotarskih i okružnih komiteta Komunističke Partije Hrvatske, stoga ne čudi da je ona izabrana za predsjednicu odbora.

⁵⁴ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 342.

⁵⁵ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 471.

⁵⁶ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 491.

⁵⁷ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 456.

O radu organizacije AFŽ tijekom 1944. možemo saznati iz izvještaja koje je pisao Okružni komitet KPH Čazma. Iz izvještaja, 22. siječnja 1944., saznajemo da je Okružni odbor AFŽ-a raspušten po novoj direktivi. U njemu su ostale samo tri drugarice koje vode brigu o listu i svemu onome što treba u organizaciji. One drugarice koje su bile članovi Partije i koje su bile sposobne razmještene su po kotarskim i općinskim komitetima, a one koje nisu članovi partije su sada u Narodnooslobodilačkim odborima. Prije raspuštanja Okružni odbor imao je 20 žena, od kojih 13 Hrvatica, 6 Srпкиnja i 1 Čehinju. Socijalni sastav žena bio je 14 seljanki, 1 radnica, 1 kućna pomoćnica, 3 domaćice i 1 intelektualka. Napominje se kako su žene su bile zbunjene novonastalom situacijom te se zbog toga osjećao zastoj koji će prestati kada se uspije sprovesti novi način rada.⁵⁸

Izvještaj, od 3. travnja 1944. godine, govori kako se zapravo nije dogodilo ono što se očekivalo. Nakon reorganizacije AFŽ rad među ženama je skroz zapeo. Rasuli su se odbori, a partijske organizacije nisu uspjele učvrstiti te odbore nakon njihove reorganizacije. Zbog toga su partijske organizacije dobile zadatak da ponovno uspostave odbore koji su se pasivizirali i da partijske organizacije imaju točan pregled broja odbora te da se pobrinu jesu li žene shvatile reorganizaciju. Problem je bio što je sama reorganizacija AFŽ-a bila objašnjena partijskim organizacijama, ali ne i samim odborima AFŽ-a. Zbog toga su bili održani sastanci sa svim višim odborima AFŽ te se na tim sastancima objašnjavalo pismo CK KPJ u vezi reorganizacije AFŽ.⁵⁹

Nedugo zatim, formirala se partijska komisija pri Okružnom komitetu za rad AFŽ-a. U nju su ušle Katica i Marica Smolčić te Tonka Berić. Namjera je bila proširiti okružni odbor, ali i kotarske i općinske odbore također. U njih je trebalo dovesti najuglednije žene iz okruga, one koje imaju ugled i utjecaj. O tome saznajemo iz izvještaja od 2. lipnja 1944. godine.⁶⁰

Za kotar Garešnica postoji manje informacija nego li za prethodno opisani kotar Čazma. U kotaru Garešnica je već početkom 1942. godine djelovala organizacija Antifašističke fronte žena u selima Veliki Prokop, Vukovje, Velika Bršljanica i Novo Selo. Ova mjesta se i danas nalaze u sastavu grada Garešnice te samim time i u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. U drugoj polovici 1942. godine započelo je masovnije učešće žena u kotaru Garešnica, posebno nakon akcije na Gojlo (bio je to napad na naftne izvore) te akcije na Veliko Vukovje. U jesen 1942. postojali su i radili odbori AFŽ u selu Kaniška Iva gdje se ističu Kata Lustig, Jana Bolt, Mara

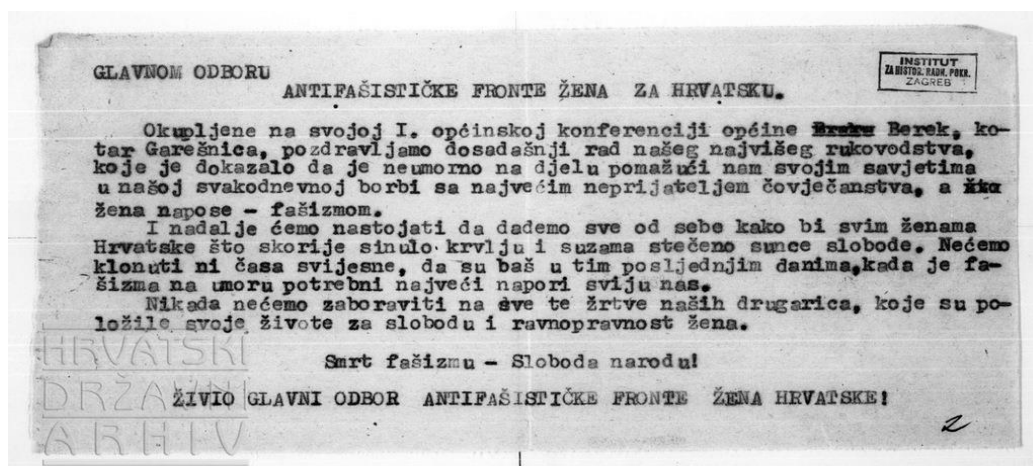
⁵⁸ Arhiv, fond 1828, Okružni komitet Komunističke Partije Hrvatske Čazma

⁵⁹ Isto

⁶⁰ Isto

Radočaj te Jana Ludvig i u selu Rogoža gdje djeluju Najka Danović, Milka Carević i Milka Bojčeta.⁶¹

Ponešto o radu organizacije 1944. godine možemo saznati iz Izvještaja Općinskog odbora Garešnice pisanog za Okružni odbor AFŽ-a Čazma. U izvještaju se govori o radu odbora i o akcijama sakupljanja koje je odbor proveo. Tijekom jedne akcije sakupljanja žene su prikupile oko 140 komada plahti i 170 ručnika. Dio toga bio je poslan u bolnicu u Podgarić. Jedna od akcija odbora bila je za natjecanje kotareva Moslavine koje se održavalo u Čazmi. Žene iz odbora AFŽ Garešnica darivale su borce Garešnice. One su prikupljenim novcem kupile cigarete, ukrasne vezene jastuke i kolonjske vode. Osim toga izradile su i zastavu za I. moslavačku brigadu te izvezle jastuke u obliku petrokrake za II. i III. moslavačku brigadu.⁶² Iz ovog izvještaja možemo vidjeti čime su se žene koje su djelovale u odboru AFŽ Garešnica bavile. Između ostaloga bavile su se akcijama sakupljanja u kojima su se sakupljale različite stvari kako se bi pomoglo potrebitima, u ovom konkretnom slučaju to je bolnica. Osim toga vidimo i da su se bavile šivanjem kako bi mogle darivati borce. Više o takvom radu organizacije bit će u narednim cjelinama diplomskog rada.

Slika 1: Pozdravi Općinskog odbora AFŽ-a Berek (kotar Garešnica), upućeni Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske⁶³

Iz ovog dokumenta možemo saznati da je općina Berek tada spadala pod kotar Garešnica. Općina Berek i danas je dio Bjelovarsko-bilogorske županije. Ono što još možemo saznati je da je u općini Berek bila održana općinska konferencija. U pozdravu koji je upućen Glavnom odboru antifašističke fronte žena hvali se dosadašnji rad rukovodstva i njihova pomoć

⁶¹ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 170.

⁶² HR-HDA-1867-26

⁶³ HR-HDA-1722-81

njihovoj organizaciji. Govori se kako će organizacija i žene koje djeluju u njoj i dalje davati sve od sebe u borbi protiv neprijatelja. Iz napisanih riječi možemo iščitati motivaciju žena za radom i borbom protiv neprijatelja.

Grad Bjelovar bio je jako uporište neprijateljskih vojnih snaga tijekom cijelog rata, no u njemu je Narodnooslobodilački pokret postojao i radio od prvog dana. Iako još tada nije postojala organizacija Antifašističke fronte žena, žene su svejedno bile aktivne u davanju pomoći Narodnooslobodilačkom pokretu. Pod okrug Bjelovar spadali su kotarevi Bjelovar, Đurđevac, Koprivnica i Križevci.⁶⁴ Od tih kotareva u područje današnje Bjelovarsko-bilogorske županije spada samo Bjelovar.

Kako bi se ojačao partizanski pokret politički komesari su dobivali zadatke da osnuju omladinske i ženske organizacije kao dijelove Narodne fronte. Na taj način uključio bi se veći broj omladine i žena u Narodnooslobodilačku borbu te bi se time ona ojačala. Upravo je tome bilo premalo posvećene pažnje u bjelovarskom okrugu.⁶⁵ Kada je riječ o razvoju partizanskog pokreta i partizanskih jedinica na ovom području treba reći da u tom periodu u okrugu nije bilo jačih partizanskih jedinica koje su bile vezane za taj teren. Akcije koje su se odvijale na Kalniku, Moslavini i okrugu Bjelovar izvodile su moslavačke, slavonske ili kalničke partizanske jedinice. Te su akcije bile važne za razvoj pokreta i u bjelovarskom okrugu. Moslavački partizanski bataljon formiran je 23. kolovoza 1942. U to vrijeme došlo je do važnih partizanskih akcija na tom području. Jedna od njih je bila i napad na Gojlo, izvor nafte koji je osiguravao preko 150 ustaša i Nijemaca. Izvršeni su napadi na Grubišno Polje, Veliku Mlinsku, Pitomaču i Kloštra. Prvi ovakvi uspjesi partizana doveli su do znatnog priliva novih boraca u partizanske jedinice te Moslavački bataljon prerasta u Moslavački partizanski odred. Bilogorski bataljon preuzeo je operacije na Bilogori. Pojava partizana u selima na Bilogori imala je veliki politički odjek.⁶⁶ U tom periodu osnovan je i Kalnički odred u selu Bijela kod Daruvara. Vodeći borbe na Bilogori i Kalniku odred je izvršio mobilizaciju novih boraca koji su se dobrovoljno odazvali i stupali u redove partizana. Stvorena su poluosolobođena područja u Moslavini, na Bilogori i Kalniku. Na Bilogori to su bila sela Bačkovica, Čađavac, Cremušina, Ribnjačka, Zrinska i Topolovice.⁶⁷ Do kraja 1942. godine ostvaren je veliki slobodni teritorij u središnjem dijelu zemlje, osnovani su brojni partizanski odredi, brigade i divizije.⁶⁸ Razvojem partizanskog

⁶⁴ Velagić, *Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar*, 113.

⁶⁵ Blažeković, *Bjelovar*, 126.

⁶⁶ Blažeković, *Bjelovar*, 127.

⁶⁷ Blažeković, *Bjelovar*, 128.

⁶⁸ Blažeković, *Bjelovar*, 130.

pokreta i oslobođenjem teritorija dolazi i do razvoja Antifašističke fronte žena. Počinju se osnivati prvi odbori u bjelovarskom kotaru.

Bili su to odbori u selima Bačkovica, Bedenička, Orovac i Severin. U Orovcu je predsjednica odbora bila Kata Lalić-Jakopović, a tajnica Ankica Zdjelar. Odbor se sastojao od četiri drugarice. U Severinu je predsjednica bila Terezija Barač, tajnica Ruža Slezak, a odbornice Ankica Bigač, Mara Lalić, Ankica Kuharski i Ankica Rojčević. Predsjednica Mjesnog odbora AFŽ u Bačkovici bila je Sava Nikšić.⁶⁹

Početkom 1943. godine formira se još odbora na području bjelovarskog kotara u selima Kašljevcu, Ravnešu, Pisanici, Kapeli, Gornjim Zdelicama, Poljančanima i Prespi. Formiranje ovih odbora omogućilo je formiranje Općinskih odbora Severin i Kapela. U Općinskom odboru u Kapeli predsjednica je bila Milka Ščurić, a u Općinskom odboru Severin bila je predsjednica Anka Milić, tajnica Ruža Slezak, a među odbornicama bila je Kata Lalić-Jakopović.⁷⁰ Vidimo da se neka imena ponavljaju, tako je Ruža Slezak i u Općinskom odboru bila tajnica, a Kata Lalić-Jakopović je ovdje bila odbornica dok je u Mjesnom odboru bila predsjednica.

Kata Lalić-Jakopović rođena je 1910. godine u Severinu koji je spadao pod kotar Bjelovar. Po zanimanju je bila seljanka, a po nacionalnosti Hrvatica. Za NOP je radila od 1942. godine. Bila je tajnica Općinskog odbora AFŽ kao što smo prethodno mogli vidjeti. Osim toga bila je predsjednica Kotarskog odbora AFŽ, predsjednica Okružnog odbora AFŽ te članica Glavnog odbora AFŽ za Hrvatsku.⁷¹

Iz izvještaja, od 7. listopada 1943. godine, koje je Okružni komitet KPH Bjelovar pisao Centralnom komitetu KPH možemo saznati o radu žena. Iz Glavnog odbora poslali su kao pojačanje Krunku Zastavniković. Osim toga, Okružni odbor je bio pojačan sa još dvije drugarice pa je tada imao 6 članica. Do nedavno je čitanje materijala na sastancima bilo rijetko, odbori su bili nepovezani i nije bilo rukovodećeg centra. Čitanja dobivenih materijala, odnosno prorađivanja tekstova koja su dobivena od viših tijela nije bilo jer u odborima nije bilo školovanog kadra koji bi taj posao mogao raditi. No, dolaskom pojačanja, odnosno školovanog i sposobnog kadra, u ovom primjeru Krunke Zastavniković dolazi do promjena i boljeg funkcioniranja odbora. Time Okružni odbor AFŽ dobiva svoj rukovodeći centar te sada može bolje rukovoditi radom kotarskih odbora pa se rad počinje odvijati planski.

⁶⁹ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 312.

⁷⁰ Isto, 312.

⁷¹ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 471.

Kotarski odbori i dalje nisu bili dovoljno povezani sa svojim nižim organizacijama, no napredak je ipak bio vidljiv u odnosu na prije. U izvještaju je pohvaljena prethodno spomenuta drugarica Krunka Zastavniković, piše da se u radu pokazala odlučnom i aktivnom.

U okrugu su bile povoljne prilike za danji razvitak rada među ženama. Spominje se i drugarica Neva Paić-Roje koja je također došla iz Glavnog odbora AFŽ kako bi pomogla organizaciji da se što bolje razvije. U izvještaju se donosi i brojno stanje. Okružni odbor AFŽ ima 6 članica kao što je spomenuto prethodno u tekstu. U kotaru Bjelovar postoje još kotarski odbor i općinski odbor AFŽ sa po 6 članica u svakom i 22 mjesna odbora sa 100 članica.⁷²

Osim Krunke Zastavniković i Neve Paić-Roje na bjelovarskom okrugu je kratko boravila i Marica Zastavniković. Bila je tamo u periodu od listopada do prosinca 1943. godine. Iz njezinog izvještaja možemo saznati što je radila u tom periodu u organizaciji te kakve su bile žene iz tog okruga:

„Odmah nakon mog dolaska u bjelovarski Okružni komitet, dali su mi drugovi nalog da priprelim kurs AFŽ-a. Spremila sam materijal prema programu kojeg je sastavio glavni odbor AFŽ-a i održala kurs. Kurs je trajao 10 dana i imao vrlo dobar rezultat. Žene su jako bistre, dobro shvaćaju i pokazuju mnogo interesa za sve što se odnosi na NOB. Isti dan kada je kurs dovršen poslali su me drugovi u Koprivnicu, da govorim na mitingu koji je sazvaio AFŽ za žene Koprivnice. Bilo je oko 200 žena. Poslije mitinga razvila se živa diskusija...“⁷³

Pred kraj 1943. godine u okrugu Bjelovar rad sa ženama je doživio svoj najveći zamah. U tom periodu je bilo formirano oko 120 seoskih i gradskih odbora Antifašističke fronte žena. Krajem listopada u Gornjim Zdelicama je održano savjetovanje žena. Na njemu je bilo prisutno više od 100 žena iz cijelog okruga te su tada žene iz raznih krajeva okruga po prvi puta izmijenile iskustva o radu. Osim izmjene iskustva žene su tada mogle uvidjeti snagu i razgranatost same organizacije.⁷⁴ Razlog zamaha u tom periodu bilo je oslobađanje Koprivnice u studenome 1943. godine, a prije toga oslobađanje područja između Virovitice i Varaždina. Koprivnica je tada postala središtem „Podravske Republike“. „Podravska Republika“ obuhvaćala je prostor od Varaždina do Virovitice te od mađarske granice do Križevaca i Bjelovara. Na cijelom tom području tada se razvijao civilni život pod vlašću Narodnooslobodilačkih odbora, s raznim kulturnim, prosvjetnim i propagandnim

⁷² Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 394.

⁷³ Velagić, *Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar*, 120.

⁷⁴ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 479.

aktivnostima.⁷⁵ Stoga ne čudi razvijanje i širenje Antifašističke fronte žena u tom periodu kao ni puno lakše povezivanje žena iz raznih krajeva okruga s obzirom da je taj prostor tada oslobođen.

U organizaciji AFŽ je na bjelovarskom okrugu u rujnu 1943. godine osim Okružnom odbora djelovala još i 4 kotarska odbora AFŽ-a u kojima je sveukupno bilo 20 članica. Djelovala su još i 3 općinska odbora s 14 članica te 57 mjesnih odbora s ukupno 367 članica.⁷⁶

Početakom 1944. godine došlo je do reorganizacije Antifašističke fronte žena.⁷⁷ O tome je već bilo pisano u dijelu o organizaciji AFŽ u kotaru Čazma. Ista ta reorganizacija je zahvatila i kotar Bjelovar. Rasformiran je Okružni odbor AFŽ, a radom žena je tada rukovodio Narodni front (Jedinstveni narodnooslobodilački front) koji je na tom području bio formiran u to vrijeme.⁷⁸ Kao što je reorganizacija dovela do pasiviziranja organizacije u kotaru Čazma isto to se dogodilo i u kotaru Bjelovar. Zbog toga je Oblasni komitet KPH u ljeto 1944. formirao komisiju od nekoliko žena s ciljem oživljavanja rada organizacije. Istovremeno se formiralo još takvih komisija pri Okružnim komitetima. Osim reorganizacije rad su otežavali stalni naleti neprijatelja koji su rezultirali njegovom kontrolom cijelog područja pred kraj 1944.⁷⁹

Okružna komisija AFŽ za okrug Bjelovar pisala je izvještaj od 11. lipnja 1944. godine Oblasnom odboru AFŽ Zagreb o radu žena. U tom periodu u većini sela je rad bjelovarskog okruga AFŽ bio zamro. Jedino u bjelovarskom kotaru rad nije bio prestao. Tamo su i dalje postojali odbori AFŽ-a. No, nakon što su sve partijske jedinice i partijski komiteti dobili direktive da se oživi rad AFŽ-a, rad je ponovno krenuo prema naprijed.

U izvještaju je dan uvid u stanje situacije na cijelom kotaru Bjelovar. Iz izvještaja možemo iščitati da su pod kotar Bjelovar spadale općina Pisanica, općina Severin, općina Šandrovac, općina Nova Rača, općina Prespa, općina Gudovac i općina Bjelovar.⁸⁰

U općini Pisanica postojali su mjesni odbori u Ribnjačkoj, Bačkovici i Bedeničkoj koji su osnovani tijekom 1943. godine.⁸¹ Žene su se sastajale redovito svakog tjedna, a na sastanke

⁷⁵ Šadek, „Prilozi za povijest Koprivnice i okolice u vrijeme „Podravske Republike“ (7.XI.1943.-9.II.1944.), 156.

⁷⁶ Velagić, *Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar*, 118.

⁷⁷ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 479.

⁷⁸ Isto, 479.

⁷⁹ Isto, 479.

⁸⁰ Isto, 479.

⁸¹ Velagić, *Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar*, 168.

je dolazilo oko 30 do 40 žena. Žene iz ove općine išle su na svaku konferenciju na koju ih se pozvalo te su izvršavale sve zadatke koji bi im se zadali.⁸²

U općini Severin nije prestao rad AFŽ u selima Severin, Kašljevac, Ravneš i Orovac te u svim tim selima postoje mjesni odbori. Održani su sastanci u Kašljevcu na kojemu je bilo 16 žena, u Orovcu sa 12 žena. U Severinu i Ravnešu su se sastanci održavali redovito, ali nije poznat broj žena koji im je prisustvovao.⁸³

Za razliku od ove dvije općine, općina Šandrovac je vrlo slaba. Razlog tome može biti nepostojanje Općinskog odbora Šandrovac. To potvrđuje činjenica da su nabrajani općinski odbori AFŽ-a na ovom području skupa s članicama koji su osnivani u periodu od 1943. do 1945., a odbora u Šandrovcu nema. Odbori su se nalazili u Kapeli, Novoj Rači, Prespi, Severinu, Velikoj Pisanici i Velikom Trojstvu.⁸⁴ Stoga, ako zaista nije postojao općinski odbor ne čudi da je organizacija AFŽ-a u ovoj općini bila slabija od one u Severinu i Pisanici jer nije tko imao rukovoditi mjesnim odborima i organizirati rad među ženama. Mjesni odbori su postojali u Maloj Pupilici i Lasovcu.⁸⁵ U Babincu je tek tada bio održan prvi sastanak na kojemu je bilo prisutno 7 žena i formiran je odbor.⁸⁶ U Bedeniku je također postojao mjesni odbor.⁸⁷ U samom selu Šandrovcu je osnovan mjesni odbor, ali tek u proljeće 1944. godine dok su prethodno nabrojanim mjestima odbori osnivani tijekom 1943. godine.⁸⁸ S obzirom na to da je većina mjesnih odbora na ovom području osnovana tijekom 1943. godine, a u Šandrovcu tek u proljeće 1944. možemo zaključiti da se organizacija ovdje razvijala sporije od ostalih općina te da je iz tog razloga djelovanje organizacije ovdje bilo slabije nego u općinama Pisanica i Severin. Postoji mogućnost da tada na tom području nije bilo stručnog kadra koji bi mogao voditi općinski i mjesni odbor ili nije bilo dovoljno žena kako bi on bio osnovan prije.

U općini Nova Rača do tada nije mnogo napravljeno, ali postojali su temelji za formiranje odbora u nekoliko sela. U općini Prespa postoje mjesni odbori u Prespi, Cigleni i Patkovcu. Odbori u Prespi i Cigleni osnovani su 1943., dok je mjesni odbor u Patkovcu osnovan 1944. godine.⁸⁹ U općinama Gudovac i Bjelovar ne postoji ništa.⁹⁰

⁸² Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 479.

⁸³ Isto, 479.

⁸⁴ Velagić, *Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar*, 166.-168.

⁸⁵ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 479.

⁸⁶ Isto, 479.

⁸⁷ Velagić, *Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar*, 168.

⁸⁸ Velagić, *Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar*, 171.

⁸⁹ Velagić, *Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar*, 168.-171.

⁹⁰ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 479.

Iz ovih podataka možemo zaključiti kako je razvoj organizacije bio drugačiji u svakoj općini. Nije se svaka organizacija razvijala jednako. Iz ovoga je jasno da su organizacije u nekim općinama bile razvijenije, dok u nekima nije bilo ništa. Jedan od razloga za to može biti mali broj žena na tom području koji djeluje pa se niti ne može osnovati odbor koji bi djelovao. Možda nije postojao dovoljno stručni kadar na tom području koji bi mogao pogurati osnivanje odbora i voditi ga. Također, na nekim mjestima je bilo teško osnovati odbore i jače djelovati jer su bila snažna uporišta ustaša. Primjer za to je grad Bjelovar u kojem nije bilo ništa od organizacije AFŽ-a. Treba naglasiti da su sva prethodno spomenuta područja i danas dio Bjelovarsko-bilogorske županije. Za razliku od kotara Čazma u kojem dosta područja spada pod Zagrebačku županiju.

Podaci za Okrug Bjelovar		ukupno	
518	Sakupile raznog oružja komada	65	Broj poginulih žena u N.O.V.
3.800	Sakupile metaka	329	Broj streljanih žena kroz
1.269	Sakupile raznog kancelarijskog pribora kg.	284	Broj žena borace
11.200	Sakupile sanitet materijala	1485	Broj žena prošlih kroz zatvo i internaciju.
4.232.211	Sakupile u novcu kuna - lira	30	Broj žena članova raznih komisija
?	Sakupile zlata i srebra kg.	95	Broj žena koje rade na socijalnom polju
22.170	Sakupile žita kg.	28	Zdravstvenom
16.147	Sakupljeno mesa kg.		Prosvjetni
7.363	Vina, ulja, rakije, itd. litara	287	Broj žena članova MOO.
42327	Sakupile razne hrane kg.	49	Poreznim drugim radovima
24	Čaučili čitati i pisat	1	Postotak žena sudjelovao u izborima/ako su provedeni
5.202	Čarapa komada	195	Broj žena pohađjale politička kursava
1.245	Kosulja komada		Prosvjetne
520	Odiijela komada	15	Zdravstvene
1.02	Čipele pari	10	Odgoviteljske
6.713	Tezne robe komasa	2203	Koliko je žena obradljivo zemlju harača
487	Koliko su formirale odbora	12695	Koliko je izradjeno namica u toku N.O.V.
2442	Održale konferencija i manovnih sastanaka	404	Koliko je njihovim radom otislo boraca u N.O.V.
100%	Okupile preko A.F.Z. u S.N.O.F.	1.500	Koliko su demobilisale neprijateljskih vojnika

Slika 2: Podaci za okrug Bjelovar⁹¹

⁹¹ HR-HDA-1380

Da su žene bilježile razne informacije vezano za rad organizacije dokazuje i ova slika koja prikazuje podatke za okrug Bjelovar. Vidi se da se vodila evidencija o tome koliko je stvari sakupljeno (metaka, mesa, žita), koliko je žena naučilo čitati i pisati, koliko je odbora AFŽ formirano, koliko je žena poginulo u Narodnooslobodilačkoj vojsci te koliko je žena pohađalo određene kurseve. Pomoću ove evidencije možemo vidjeti i potvrditi čime se sve organizacija Antifašističke fronte žena bavila.

Kada je riječ o organizaciji Antifašističke fronte žena u daruvarskom kotaru prije svega treba reći da se sporo razvijala. Razlog tome je bio taj što partijska organizacija nije pridavala previše pažnje samoj izgradnji organizacije Antifašističke fronte žena. Dokaz tome je činjenica da do kraja 1942. u selima i gradovima nisu formirane organizacije. Nisu postojali kotarski ni općinski odbori AFŽ-a. Takva situacija je umanjivala mogućnost stalnog političkog rada sa ženama. Pa ako se sa ženama nije moglo raditi konstantno, onda im nisu mogli biti dovoljno objašnjeni ciljevi Narodnooslobodilačke borbe i sama njihova uloga u toj borbi.⁹²

U izvještaju Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem kojega su 9. veljače 1943. uputili Centralnom komitetu KPH stoji da na teritoriju daruvarskog kotara postoji samo 1 općinski i 13 seoskih odbora AFŽ-a. U izvještaju također stoji da kotarski odbor i dalje ne postoji.⁹³ No, vrlo je brzo došlo do promjene jer se već u Izvještaju Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju koji je 17. ožujka 1943. bio upućen Centralnom komitetu KPH navodi da na kotaru Daruvar postoji kotarski odbor i 21 mjesni odbor.⁹⁴

Odgovornost za ovako slab razvoj organizacije jednim dijelom snosi kotarski komitet KPH, partijska organizacija i njihovi članovi. No, osim toga veliku ulogu su imale i opće prilike koje su se događale. Krajem ožujka jake ustaško-domobranske jedinice i snage njemačke 187. rezervne divizije iz Podravske Slatine, Daruvara, Pakraca, Okučana, Nove Gradiške i Slavonske Požege započele su operaciju „Braun“ protiv jedinica Narodnooslobodilačke vojske i Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda 3. operativne zone Hrvatske. Vodile su se žestoke borbe na planinama Papuk, Pšunj, Dilj i Krndija. Jedinice NOV-e i NOP-a slavonskih odreda su vještim manevrom izbjegle uništenje. U ovoj ofenzivi neprijatelj je pretrpio veće gubitke, no i na partizanskoj strani je bilo velikih gubitaka.⁹⁵ Nakon ofenzive trebalo je vremena da se sve vrati u prijašnje stanje te je partija bila usredotočena na to, a pri tome je zanemarila druga

⁹² Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 173.

⁹³ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 248.

⁹⁴ Isto, 248.

⁹⁵ Skupnjak, Mrkoci, *Kronologija Narodnooslobodilačke borbe naroda Hrvatske 1941.-1945.*, 231.

organizacijska pitanja koja su se ticala drugih organizacija, u ovom slučaju Antifašističke fronte žena.⁹⁶ Partizanski pokret napreduje te je krajem lipnja bio formiran i Daruvarski NOP odred u Gornjim Borkima. O samom odredu bit će više informacija u narednom dijelu rada. Sredinom kolovoza partizanske snage zauzimaju selo Mali Bastaji, a s 18. na 19. rujna osvojeno je uporište Đulovac poslije jedanaestodnevnih borbi.⁹⁷ Napredak partizanskog pokreta i oslobađanje teritorija na ovom području omogućilo je širenje i osnivanje novih odbora Antifašističke fronte žena.

Novi kotarski odbor formira se 18. kolovoza 1943. godine, a njegova predsjednica bila je Ana Jakšić. Odbor se sastojao od Izvršnog odbora i plenuma. Izvršni odbor imao je tri članice koje su po nacionalnosti bile Srkinje. Dvije su po zanimanju bile seljanke, dok je jedna od njih bila srednjoškolska. U Plenumu je bilo 13 članica. Po nacionalnosti njih 11 su bile Srkinje, a 2 su bile Hrvatice. Po zanimanju njih 12 su bile seljake, a jedna je bila srednjoškolka. Problem je bio što je većina žena u kotarskom odboru bila tek izabrana i nije imala iskustvo potrebno za takav rad. To se negativno održavalo na sam rad organizacije. Ipak, pojave nediscipline i neodgovornosti su se smanjivale zaslugom kotarskog komiteta KPH koji je osigurao da u kotarskom odboru AFŽ-a budu žene koje su članovi komunističke partije. To su bile Ksenija Cvitković, Ljuba Duper i Ana Jakšić koja je bila i predsjednica tog odbora.⁹⁸

U kotaru je bilo devet odbora u svakoj općini po jedan. To je u jedno značilo da je kotar tada obuhvaćao devet općina. Uspješnim radom isticala su se četiri odbora. U tim odborima članice su se redovito sastajale te su obilazile seoske odbore i organizacije. Ostali odbori nisu bili aktivni. Razlog tome je bilo slabo političko obrazovanje žena koje su bile članice tih odbora jer su većinom bile seljanke. Kada je riječ o Narodnooslobodilačkoj borbi, o njoj su znale samo da se treba boriti za uništenje okupatora. O AVNOJ-u, ZAVNOH-u ili o izgradnji novog društvenog poretka su znale jako malo. Zbog toga se rad tih žena najčešće svodio na materijalno pomaganje Narodnooslobodilačke borbe. Primale su partizane u kuću i davale im hranu.⁹⁹

Još niži politički nivo bio je u mjesnim odborima. Njihove aktivnosti su se također većinom svodile na prikupljanje pomoći za Narodnooslobodilačku borbu; šivale su i prale

⁹⁶ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 248.

⁹⁷ Skupnjak, Mrkoci, *Kronologija Narodnooslobodilačke borbe naroda Hrvatske 1941.-1945.*, 253.

⁹⁸ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 249.

⁹⁹ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 249.

odjeću za potrebe Narodnooslobodilačke vojske, sakupljale su namirnice, posteljine i sve drugo što je trebalo bolnicama te su sudjelovale u obavljanju poljskih poslova.¹⁰⁰

Do kraja 1943. godine u kotaru je bilo 47 mjesnih organizacija AFŽ-a u kojima je bilo 2300 žena. Po nacionalnosti bilo je 1585 Srпкиnja, 289 Hrvatica, 349 Čehinja, 23 Mađarice, 42 Njemice i 1 Ruskinja. Po zanimanju njih 2226 bile su seljanke, 50 radnica, 21 domaćica i 2 intelektualke. Prema ovom socijalnom sastavu u kojem prevladavaju žene koje su bile seljanke jasno je da organizacija nije mogla više napredovati i da politička aktivnost nije bila na zavidnoj razini.¹⁰¹ Po broju mjesnih organizacija koje je imala, ali i članica u njima Antifašistička fronta žena bila je najmasovnija politička organizacija.¹⁰²

Partizanski pokret je u kotaru Daruvar bio jak, pogotovo u okolnim srpskim selima. Neka od tih srpskih sela bila su: Borki, Batinjani, Mali i Veliki Bastaji. Stoga i ne čudi da je u organizaciji bio veliki broj Srпкиnja. Situacija za partizanski pokret nije bila baš povoljna u samom gradu gdje su najbrojnije stanovništvo činili Hrvati te manjine poput češke, mađarske i njemačke. Grad je bio uporište ustaša koje su čuvali s obzirom da su tijekom cijelog rata na tom prostoru bile stacionirane barem jedna ili dvije bojne (bataljona) s oklopnim mehaniziranim jedinicama.¹⁰³ Da je partizanski pokret bio jak u ovom kotaru potvrđuje podatak da je s područja kotara u jedinicama NOV i POJ bilo oko 4 500 građana, a čak 80% stanovništva je materijalno pomagalo Narodnooslobodilačku borbu.¹⁰⁴

Formiran je Oblasni odbor AFŽ-a za Slavoniju te je u periodu od 19. do 22. rujna 1943. godine održana oblasna konferencija za Slavoniju nedaleko od Voćina kako bi se poradilo na uklanjanju prethodno navedenih slabosti organizacije. Na konferenciji je napravljena analiza tadašnjeg stanja u Antifašističkoj fronti žena i ukazano je na slabosti organizacije. Jedan od najvažnijih zadataka organizacije bio je pridobiti što više žena u Narodnooslobodilačku borbu, a da bi se to ostvarilo trebalo je žene upoznati s ciljevima i zadacima same borbe. O zaključcima konferencije govorilo se još i na kotarskom odboru, općinskim i mjesnim odborima kako bi svaka žena mogla biti upoznata s njima.¹⁰⁵

Nakon održane konferencije situacija u organizacijama se poboljšala, no ne zadugo. Kotarski odbor nije uspio dovoljno osposobiti općinske odbore pa oni onda nisu mogli

¹⁰⁰ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 250.

¹⁰¹ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 249.

¹⁰² Isto, 249.

¹⁰³ Kuzle, Žutinić, *Daruvar*, 23.

¹⁰⁴ Isto, 24.

¹⁰⁵ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 250.

rukovoditi mjesnim odborima.¹⁰⁶ No, usprkos tome ne može se reći da je stanje u organizaciji bilo odraz odnosa žena prema Narodnooslobodilačkoj borbi. Bilo je skroz suprotno jer je većina žena u kotaru tada bila uključena u borbu. Žene su i dalje pomagale kroz sakupljanje namirnica, odjevnih predmeta i obuće. Osim toga sudjelovale su u radu mjesnih Narodnooslobodilačkih odbora pa se može reći da su i na taj način politički djelovale.¹⁰⁷

Kao što se dogodilo i u prethodno opisanim kotarima, tako je 1944. godine reorganizacija zahvatila i Antifašističku frontu žena na daruvarskom kotaru. Rasformiran je kotarski odbor, a kasnije i općinski odbori AFŽ-a dok su mjesni odbori u većini slučajeva prestali s radom. Za rad Antifašističke fronte žena odgovornost je preuzeo kotarski komitet KPH. U kotarskom komitetu su za rad sa ženama zadužili jednog člana užeg rukovodstva kako bi taj posao bio što bolje obavljen. Članice kotarskog odbora AFŽ-a bile su premještene u općinske komitete Partije.

O tome se govori u izvještaju Kotarskog komiteta KPH Daruvar, 30. siječnja 1944. godine, koji je bio upućen Okružnom komitetu KPH Virovitica:

„Kotarski AFŽ smo rasformirali i drugarice smo metnuli u općinske komitete i u partijsku jedinicu, tako da će direktno Partija rukovoditi sa AFŽ-om, jer se do sada pokazalo da stvarno partijske organizacije nisu dovoljno vodile računa o AFŽ-u, a sada će direktno partija na terenu biti odgovorna i morat će pružati najveću pomoć toj organizaciji.“¹⁰⁸

Iako su članovi komiteta postali zaduženi za rad sa ženama i odlazili su u sela na sastanke žena te im slali političke materijale, »Udarnicu«, vijesti i razne okružnice stanje se nije mijenjalo.¹⁰⁹ To potvrđuje i Okružni komitet KPH Virovitica u izvještaju kojega su slali 2. lipnja 1944. godine Oblasnom komitetu:

„Na kotaru Daruvar stanje AFŽ-a zadnji mjesec dana još se pogoršalo. Partijske organizacije nisu posvetile dovoljno pažnje tako da se nije uspjelo niti održati predviđene općinske konferencije. Zapazilo se da žene nisu dovoljno upoznate sa reorganizacijom i da je nastala neka učmalost i nezainteresiranost za rad AFŽ-a od kako je nastala reorganizacija, i to baš na onim općinama gdje je rad sa ženama bio najbolji kao općina Katinac i Veliki Bastaji. Rad sa ženama na neoslobođenoj teritoriji naročito je zastao iako ima veliki broj žena

¹⁰⁶ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 305.

¹⁰⁷ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 306.

¹⁰⁸ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 306.

¹⁰⁹ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 307.

antifašistkinja koje hoće da pomažu našu NOB. Tu se naročito ispoljila krutost naših kotarskih komiteta i partijskih organizacija u organiziranju žena u NOP... “¹¹⁰

Takva situacija s organizacijom u tome periodu bila je i drugim prethodno opisanim kotarevima, a do nje je došlo zbog reorganizacije Antifašističke fronte žena. To stanje zabrinulo je Partiju te je odlučeno da se treba što prije održati oblasna konferencija AFŽ-a za Slavoniju na kojoj će se izvršiti analiza stanja u organizaciji i usvojiti zaključci koji će onda pridonijeti poboljšanju stanja. Za konferenciju su iz kotara Daruvar bile predložene Stoja Tatalović, Ana Jakšić, Anđa Kukić, Mara Mišlić, Ana Piščević, Vera Durhanek, Hedvika Santo, Vlasta Bahnjik, Julija Karniš i Ankica Krivohlavek. Na toj konferenciji donesen je zaključak kako je odluka da se AFŽ rasformira bila pogrešna te se poslije pristupilo njezinom ispravljanju.¹¹¹

Tijekom kolovoza organizirana je Jedinствена narodnooslobodilačka fronta i formirao se njen Kotarski odbor. U Odbor su u ime žena predložene: Anđa Kukić, Vera Durhanek, Ana Jakšić, Mara Mišlić, Tonka Valenta i Marija Ždima.¹¹² JNOF je vodila i organizirala politički rad među građanima. Uz pomoć Komunističke partije i SKOJ-a Kotarski odbor je sve bolje radio.¹¹³

Krajem 1944. došlo je do rješavanja organizacijskih i kadrovskih pitanja u organizaciji Antifašističke fronte žena. Kotarski odbor popunio se novim članicama, a u svim općinama postojali su općinski odbori. U svim selima postojali su seoski odbori. Formiran je i Gradski odbor AFŽ-a za područje grada. Za AFŽ je i dalje bio problem politički rad žena. Mnoge od njih nisu dolazile na razne političke skupove koji su se održavali. Jedan od razloga za to bilo shvaćanje koje su žene i dalje imale o svom položaju u društvu, a takva shvaćanja bila su najviše vidljiva kod žena iz onih sela gdje je jači utjecaj imalo svećenstvo i crkva. Takva situacija je bila i u onim sredinama gdje je jak utjecaj imala Hrvatska seljačka stranka. Drugi razlog bilo je nepovjerenje koje su prema ženama iskazivala rukovodstva ostalih organizacija. Dokaz tome je mali broj žena u Narodnooslobodilačkim odborima i odborima Jedinствене narodnooslobodilačke fronte. U komitetima Komunističke Partije Hrvatske bila je ista situacija. Od pet članova Kotarskog komiteta KPH samo je jedna bila žena. U šest općinskih komiteta bilo je samo šest žena, a u partijskim jedinicama od 201 člana bilo je samo 16 žena. Kako bi se situacija poboljšala Kotarski odbor AFŽ-a slao je naprednije žene na političke kurseve,

¹¹⁰ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 308.

¹¹¹ Krnić, *Daruvar- radnički i narodnooslobodilački pokret*, 308.

¹¹² Isto, 308.

¹¹³ Isto, 323.

održavao sa ženama sastanke i predavanja te inzistirao da se žene pozivaju na sve političke skupove i proslave. U tom periodu odvijalo se oblasno savjetovanje AFŽ-a za Slavoniju. Na njemu su konstatirane ove i druge slabosti te su usvojeni zaključci koji su obvezivali ne samo AFŽ, nego i Partiju, NOO-e i JNOF u njihovom provođenju. Uspjeh je postignut na cijelom kotaru, ali najbolji na općini Bijela, Veliki Bastaji, Imsovac i u gradu. Na tim područjima održani su mnogi sastanci na kojima se raspravljalo o aktualnim političkim pitanjima kroz koje su žene mogle biti upućene u događanja te sudjelovati u raspravama koje su se vodile.¹¹⁴

Iako se sa ženama radilo po tom pitanju, one i dalje nisu bile dovoljno politički aktivne. No, žene su se bavile drugim aktivnostima kojima su pomagale Narodnooslobodilačku borbu. Najviše pomagale kroz sudjelovanje u žetvama, sudjelovanje na konferencijama i proslavama na kojima su kuhale, pranje i šivanje za borce u Narodnooslobodilačkoj vojsci.¹¹⁵ Zbog toga možemo reći da su žene više iz pozadine pomagale Narodnooslobodilačku borbu nego što su politički djelovale.

Kotar Grubišno Polje spadao je kao i Daruvar tada pod prostor Slavonije. U kotaru Grubišno Polje se u ožujku 1942. godine osnivaju odbori AFŽ u nizu sela: Maloj Dapčevici, Gakovu i Lončarici. Već u svibnju i lipnju iste godine postoje odbori u većini sela u kotaru Grubišno Polje. Postoje odbori u Topolovici, Velikoj Barni, Malom Grđevcu, Muniji i drugima. Prethodno nabrojana sela u kojima su osnivani odbori bila su srpska sela. No, osniva se i odbor AFŽ u samom Grubišnom Polju koje je bilo ustaško uporište. Isto tako je osnovan odbor AFŽ u drugom snažnom ustaškom uporištu, Velikom Grđevcu. Kotarski odbor formiran je u listopadu, 1942. godine. Među ženama koje su bile aktivne u ovom kotaru, isticale su se Bosiljka Trbojević, Julka Kuzmić, Danica Gašparević, Smilja Farkaš, Kata Bujić, Ljuba Pejnović, Marija Dušek, Marija Danilović, Milka Bučan, Ljuba Kundak, Ljepša Vuković, Sava i Ana Kundadžija, Maca Brkić, Evica Valadžija, Nada Pavić, Evica Đukić, Marija Kočić, Sava Lalić, Evica Bajević, Milanka Rebić, Evica Klaić, Mara Sukanić, Mara Bazer i Baja Trbojević.¹¹⁶ Većina ovih nabrojanih žena koje su djelovale u organizaciji bile su po nacionalnosti Srпкиnje. To ne čudi s obzirom na to da su odbori osnivani većinom u srpskim selima.

Bosiljka Trbojević rođena je 1920. godine u Topolovici, kotar Grubišno Polje. Po zanimanju je bila radnica. Bila je član ilegalnog Narodnooslobodilačkog odbora i predsjednica

¹¹⁴ Isto, 327.-328.

¹¹⁵ Isto, 308.

¹¹⁶ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 145-146.

AFŽ u Topolovici 1942. godine. Tijekom Narodnooslobodilačke borbe bila je predsjednica Kotarskog odbora AFŽ Grubišno Polje i predsjednica Okružnog odbora AFŽ Virovitica.¹¹⁷

Ljuba Pejnović rođena je 1920. godine u Maloj Jasenovači, kotar Grubišno Polje. Po zanimanju je bila seljanka. Tijekom Narodnooslobodilačke borbe bila je predsjednica Okružnog odbora AFŽ, članica Izvršnog odbora Okružnog Narodnooslobodilačkog odbora Virovitica te članica Oblasnog Narodnooslobodilačkog odbora Slavonije.¹¹⁸

Maca Brkić rođena je 1914. godine u Zagrebu. Radila je u Gakovu kao učiteljica od kuda je 1942. otišla u partizane. Tijekom Narodnooslobodilačke borbe radila je u Štabu Bilogorskog bataljona, agitpropu OK KPH Virovitica, dječjem domu na Zvečevu, u štampariji Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju i Kotarskom komitetu AFŽ Grubišno Polje.¹¹⁹

Prema kratkim biografijama nekih od žena koje su se istaknule svojim radom u kotaru možemo vidjeti da su bile različitih zanimanja. Također, možemo vidjeti da su tijekom Narodnooslobodilačke borbe mijenjale mjesto rada, odnosno da nisu cijelo vrijeme djelovale u radu jedne organizacije, u ovom slučaju AFŽ. Kao primjer možemo istaknuti Macu Brkić koja je bila dio raznih organizacija koje su djelovale za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe.

O organizaciji na kotaru Grubišno Polje možemo saznati iz Izvještaja Okružnog odbora Virovitica koji je pisan Oblasnom odboru AFŽ za Slavoniju o radu žena, 5. listopada 1943. godine. U ovom kotaru bio je veliki dio srpskog naroda pa se između ostaloga radilo na jedinstvu srpskih i hrvatskih žena, ali i ostalih manjina. Kotarski uži odbor imao je 4 člana, Po nacionalnosti bile su to 3 Srпкиnje i 1 Hrvatica. Po zanimanju 3 seljanke i 1 radnica. Plenum je imao 5 članica od kojih su sve bile Srпкиnje i seljanke. U dva općinska odbora bilo je 11 odbornica. Bilo je 26 seoskih odbora u kojima je bilo 108 odbornica. Po nacionalnom sastavu bilo je 98 Srпкиnja, 6 Hrvatica, 3 Mađarice i 1 Čehinja. Oko organizacije je bilo ukupno okupljeno oko 1500 žena.¹²⁰

Kotarski odbor se ne sastaje redovito, ne zadovoljava u radu, ne održava sastanke općinskih odbora. Zbog toga onda općinski odbori ne održavaju seoske sastanke. U ovom izvještaju čak nema pregled organizacijskog stanja jer same drugarice u organizaciji nisu imale

¹¹⁷ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 497.

¹¹⁸ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 483.

¹¹⁹ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 452.

¹²⁰ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 391.

pregled tadašnje stanja. To je još jedan od dokaza da se žene nisu sastajale.¹²¹ Ono po čemu su se isticale članice ovog odbora bilo je spremanje hrane i zimnice za partizane.¹²²

¹²¹ Isto, 391.

¹²² Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 145-146.

3. VOJNA ULOGA ŽENA U ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI

Tijekom narodnooslobodilačke borbe postojale su četiri etape u razvoju oružanih snaga. Prva etapa bila je dizanje ustanka i stvaranje partizanskih odreda te razvijanje njihovih oružanih akcija.¹²³ Partizanski odredi bili su vojno-teritorijalne jedinice koje su stvarane širom Jugoslavije iz borbenih i udarnih grupa. Jezgru odreda činili su članovi Komunističke partije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije.¹²⁴

Druga etapa bila je stvaranje operativnih, odnosno pokretnih jedinica - brigada i samostalnih udarnih, omladinskih i proleterskih bataljona. Brigade su bile operativna oružana snaga i nisu bile vezane za jedan teritorij. Po tome se razlikuju od partizanskih odreda. Prilikom formiranja brigada je imala od 600 do 1300 boraca, a u prosjeku je to bilo 950 boraca. Sastojala se od prosječno tri bataljona u kojemu je bilo oko 300 boraca.¹²⁵ Treća etapa je bila vremenski najduža i čini ju stvaranje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije te formiranje divizija i korpusa. Četvrtu etapu čine operacije koje su provođene za konačno oslobođenje Jugoslavije i stvaranje operativno-strategijskih grupacija – armijskih grupa i armija. Ipak, ove etape se u mnogim elementima isprepliću i ne mogu se strogo odvojiti jedna od druge.¹²⁶

U Hrvatskoj nije bilo odreda ili brigade u kojoj se nije borio veliki broj žena. Tijekom 1942. godine počinju se formirati ženske partizanske čete koje su uglavnom bile sastavljene od omladinki. Prva ženska četa formirana je u Trnavcu (Lika) 25. kolovoza 1942. godine.¹²⁷ Kod boraca je formiranje čete izazvalo čuđenje i nevjericu, a samo rukovodstvo NOP-a kolebalo se oko masovnog odlaska žena u partizane. Tome svjedoči i činjenica da se tada u Trnavcu skupilo oko 700 žena, a samo njih 74 je uvršteno u četvu. Sve pripadnice te čete bile su iz sela istočne Like i sve su bile srpske nacionalnosti. Prije ulaska u četvu morale su proći kroz čin rezanja kose, oblačenje „muške“ uniforme te vojnu obuku. To sve je bilo dokaz njihove ustrajnosti u namjeri da se priključe partizanskim jedinicama kao doista ravnopravne partizanke. Zbog tog masovnog odaziva žena u Lici su od 10. rujna do 15. listopada 1942. godine formirane još četiri isključivo ženske čete.¹²⁸

¹²³ Anić, "Oružane snage narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije (1941-1945)", 28-29.

¹²⁴ Šimunković, Vukobratić, *Narodnooslobodilačka borba naroda Hrvatske 1941.-1945.*, 33.

¹²⁵ Isto, 43.

¹²⁶ Anić, "Oružane snage narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije (1941-1945)", 28-29.

¹²⁷ Kovačević, *Borbeni put žena Jugoslavije*, 126.

¹²⁸ Ščapec, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 23.

Gotovo svaka žena, a pogotovo djevojka morala je prije odlaska u partizane svladati ne samo zapreke neprijatelja već i otpore i predrasude u svojim obiteljima. Žena se je dolaskom u diviziju, a prije toga u partizanske odrede morala svojom borbom i radom izboriti za ravnopravno mjesto među muškim suborcima, često savladavajući i njihove predrasude. Kada se sve to uzme u obzir tek se tada može uvidjeti koliko je težak bio borbeni put žena u revoluciji i NOB-u u Hrvatskoj.¹²⁹

Iz Partizanskog dnevnika Slavka Goldsteina, 9. prosinca 1943., možemo saznati o tome kako se pokušalo mobilizirati žene u kotaru Plaški. Kotarski komitet SKOJ-a nastojao je mobilizirati jednu desetinu skojevki koje bi se nakon određenog vremena vratile svojim kućama, a cilj je bio da posluže kao primjer muškarcima. No, problem na koji su naišli bila je zaostalost sela, a pogotovo starije generacije. Zbog toga niti jedna skojevka u Kuniću i Međedaku, a vjerojatno ni drugim selima nije bila spremna otići od kuće bez dozvole roditelja koju oni nisu htjeli dati. Vladalo je mišljenje da u vojsku idu samo kurve, a ne poštene djevojke. Smatralo se nije za žene da idu u vojsku. Nepismenost u selima je bila velika, oko 30 do 40%. Kada bi nepismena omladinka izrazila želju da ide učiti čitati kod drugarice, dočeka bi je odgovor: „Beno, nije za te pisanje već preslica i pletivo. I prije su ljudi bez pisanja živjeli!“ Roditelju su često branili omladinkama da dolaze na sastanke. Iz ovih riječi možemo iščitati zaostalost ljudi i njihovih razmišljanja tada u selu te uvidjeti razlog zbog kojega veći broj žena tada nije bio mobiliziran u vojsku.¹³⁰

Koliku vrijednost su predstavljale žene-borci u NOB-u spoznalo se kada su zarobljeni njemački oficiri priznavali da se njima i njihovim vojnicima „ledila krv u žilama“ kada bi u bliskim borbama čuli među partizanima ženske glasove i njihove pozive „na juriš“.¹³¹

Kako bi se broj žena koje sudjeluju u borbi povećao Centralni odbor AFŽ-a Jugoslavije izdao je letak pod nazivom „Ženama Jugoslavije“ u kojemu su sve žene Jugoslavije pozvane na borbu protiv okupatora. U letku se prvo obraćaju svim ženama riječima sestre naše, dok se u daljnjem dijelu teksta obraćaju posebno Srpkinjama, Hrvaticama, Muslimankama, Slovenkama te na kraju opet svima uz dodatak Crnogorki i Makedonki. Kada se obraćaju Hrvaticama pišu kako je na njima da „iskužu jedinstvo sa srpskim ženama u borbi protiv okupatora, ustaških i

¹²⁹ Ščapec, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 26.

¹³⁰ Goldstein, *Proslavi za bolju zemlju*, 90.-91.

¹³¹ Isto, 29.

četničkih zlikovaca“.¹³² Pozivaju ih da stupe u Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede te svim silama pomognu borcu za slobodu.¹³³

Broj žena koje su sudjelovale u Narodnooslobodilačkoj vojsci se sve više povećavao kako se ustanak razvijao. Podaci koji to potvrđuju govore kako je 1941. godine u NOV-i bilo samo dvadesetak žena, 1942. godine 479, 1943. njih 4211, a 1944. oko 6610 žena.¹³⁴

Hrvatska je bila podijeljena na pet operativnih zona. U Prvoj operativnoj zoni djelovao je Prvi korpus NOV Hrvatske, u Drugoj operativnoj zoni djelovala je Trinaesta proleterska brigada „Rade Končar“, u Trećoj operativnoj zoni operiraju Dvanaesta slavonska brigada, Šesnaesta omladinska brigada „Jože Vlahović“ i Sedamnaesta udarna slavonska brigada. U Četvrtoj operativnoj zoni djeluju Prva, Druga i Treća dalmatinska brigada, dok u Petoj operativnoj zoni djeluju Šesta primorsko-goranska brigada i Četrnaesta primorsko-goranska brigada.¹³⁵ Današnja Bjelovarsko-bilogorska županija tada je obuhvaćala drugi i treću operativnu zonu.

¹³² HR-HDA-1722-3

¹³³ HR-HDA-1722-3

¹³⁴ Šimunković, Vukobratić, *Narodnooslobodilačka borba naroda Hrvatske 1941.-1945.*, 127.

¹³⁵ Šimunković, Vukobratić, *Narodnooslobodilačka borba naroda Hrvatske 1941.-1945.*, 43.

3.1. Djelovanje žena u partizanskim odredima i brigadama na prostoru današnje Bjelovarsko-bilogorske županije

Na prostoru današnje Bjelovarsko-bilogorske županije stvoren je i djelovao je Daruvarski partizanski odred. Formiran je naredbom br. 5 Štaba Šestog slavonskog korpusa od 29. lipnja. 1943. godine. Odred je formiran na brdu Skupiduša kod Donjih Boraka. U njegov sastav ušao je raniji daruvarski bataljon koji je imao 65 boraca, dvije terenske partizanske grupe s 40 boraca i upućeni borci i rukovodioci iz VI. korpusa s 45 boraca. Prema tome daruvarski partizanski odred je u trenutku kada je formiran imao 150 boraca i rukovodilaca.¹³⁶ Taj je broj s vremenom rastao, te je tijekom 1943. u odredu je bilo 499 boraca i rukovodilaca.¹³⁷

Daruvarski partizanski odred bio je stvoren s određenom svrhom. S jedne strane zadatak mu je bio sprječavati neprijatelja da iz jakih uporišta poput Daruvara, Pakraca i Lipika upada na oslobođeni teritorij. To se znalo događati kada je neprijatelj osjetio da su se brigade malo udaljile. S druge strane izvršavao je razne konkretne zadatke u operativnim planovima Štaba Šestog korpusa.¹³⁸

Za čitavo vrijeme svog postojanja Daruvarski partizanski odred bio je povezan sa Štabom Šestog korpusa. Njemu je podnosio izvještaje o svom djelovanju, a od njih je dobivao upute i direktive. Zajedno su sudjelovali u velikim zajedničkim akcijama, kao što su napadi na utvrđena neprijateljska uporišta.¹³⁹

O ženama u odredu i njihovom djelovanju govorio je zamjenik komesara Mato Jurčić u svom političkom izvještaju:

*„U našem Odredu imade 32 drugarice, od toga ih je 15 organiziranih u SKOJ-u. Općenito, drugarice u našem Odredu su dobri borci i odnos između drugova i drugarica je dosta dobar. Neke od njih vrše vojničke rukovodeće dužnosti i na tim mjestima su se veoma dobro pokazale. Inače rad s drugaricama nema nikakvih posebnih obilježja, nego je jednak radu kao i s ostalim partizanima. Pri našem boravku po selima i na mitinzima drugarice se vežu sa ženama iz dotičnih sela i nastoje da koriste čim više NOB. Pri tome, baš u posljednje vrijeme imale su lijepih uspjeha.“*¹⁴⁰

¹³⁶ Velagić, *Daruvarski partizanski odred*, 11.

¹³⁷ Isto, 27-28.

¹³⁸ Isto, 7.

¹³⁹ Isto, 9.

¹⁴⁰ Velagić, *Daruvarski partizanski odred*, 28.

Krajem kolovoza 1944. godine daruvarski partizanski odred je rasformiran. Njegove jedinice ušle su u druge operativne formacije Šestog slavonskog korpusa i nastavile borbu do konačnog oslobođenja. Za vrijeme svoga jednogodišnjeg postojanja Odred je postigao mnoge velike vojne, ekonomske i političke rezultate i u punoj mjeri je opravdao nade koje su se polagale u njega prilikom osnivanja. Narod daruvarskog i pakračkog kraja dao je u oslobodilačkoj borbi vidan doprinos za slobodu i nezavisnost naroda Jugoslavije.¹⁴¹

Na prostoru današnje Bjelovarsko-bilogorske županije djelovale su Druga i Treća operativna zona. U Trećoj operativnoj zoni djelovale su Dvanaesta slavonska brigada, Šesnaesta omladinska brigada „Jože Vlahović“ i Sedamnaesta udarna slavonska brigada. U njima je sudjelovao veliki broj žena koje su rodом s područja koje obuhvaća današnja Bjelovarsko-bilogorska županija pa će se više o njima reći u ovom dijelu diplomskog rada.

Dvanaesta slavonska brigada osnovana je 11. studenoga 1942. godine iznad sela Budić na Bučju kod Pakraca. Ona je bila prva regularna jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije s 4 bataljona u međuriječju Save, Drave i Dunava. Formiranje i uspješno djelovanje 12. brigade omogućilo je proširenje slobodnog teritorija u Slavoniji, formiranje novih partizanskih jedinica te bolje uvjete za rad Štaba Treće operativne zone.¹⁴²

Na dan formiranja brigada je po spisku imala 958 boraca koji su bili svrstani u četiri bataljona. Imala je prateći vod, bolničku i omladinsku četvu. Od 958 boraca bilo je 864 Srba, 79 Hrvata, 10 Čeha, 2 Židova, 2 muslimana i 1 Nijemac. Socijalni sastav bio je karakterističan po velikom broju seljaka. Radnika je bilo relativno malo. Od ukupnog broja boraca u brigadi njih 785 su bili seljaci, a 132 radnici. Bilo je 34 đaka i studenta. Nacionalni i socijalni sastav boraca bio je u to vrijeme i odraz ukupnih političkih prilika u Slavoniji i opredjeljenja za narodnooslobodilačku borbu.¹⁴³

Posebnu karakteristiku brigadi davala je mladost boraca. Oko 200 boraca nije imalo više od 18 godina, 350 bilo je između 18 i 20 godina, 300 od 20 do 24, a 100 boraca preko 25 godina života. Ni jedan borac nije bio stariji od 30 godina. Računajući sve borce do 25 godine starosti, 90% brigade bili su omladinci.¹⁴⁴

U svakodnevnim borbama koje je brigada vodila stjecala je borbena iskustva i usavršavala partizansku borbenu taktiku do najvišeg stupnja. Brigada se isticala u iznenadnim

¹⁴¹ Isto, 116.

¹⁴² Kokot, *Dvanaesta proleterska brigada*, 13.

¹⁴³ Kokot, *Dvanaesta proleterska brigada*, 31.

¹⁴⁴ Isto, 31.

noćnim napadima i prepadima, te napadima na naseljena mjesta. Karakterizirala ju je brzina i efikasnost borbenog udara, vješto manevriranje, stalni pokreti i duboki prodori u pozadinu neprijateljevih snaga. Tu svoju borbenu karakteristiku ispoljavala je posebno tijekom 1942. i 1943. u prodoru do Slavanskog Broda i Našica, u Podravinu, Posavinu, Moslavinu, sjeverozapadnu Hrvatsku i centralnu Bosnu. Neke od velikih pobjeda 12. slavonske brigade bile su: likvidacija neprijateljevih snaga u Podravskoj Slatini, Voćinu, Orahovici, Orljavcu, Našicama, Virovitici, Slavonskoj Požegi, Grubišnom Polju, Podgoraču, Đurđevcu, Lepoglavi i Prnjavoru, uništenje ustaško-domobranskog zdruga kod sela Šušnjara.¹⁴⁵

Brigada je proglašena udarnom, a o njezinim uspjesima najbolje govori komandant Glavnog štaba NOV Hrvatske, Ivan Rukavina, pred postrojenim borcima 21. lipnja 1943. u Voćinu:

„Baš vi, brigadiri 12. slavonske brigade najzaslužniji ste za uspjehe i razvoj NOB u Slavoniji. Vi ste kao 1. slavonska brigada junačkom borbom pokazali put ostalim vašim jedinicama. Vi ste se uvijek primjereno junački ponašali i borili. Ja vam u ime Glavnog štaba NOV Hrvatske čestitam i proglašavam vašu brigadu udarnom. Čestitam vam na ovom vašem u buduće službenom nazivu, jer se taj naziv dodjeljuje samo najboljim jedinicama NOVJ.“¹⁴⁶

Žene borci 12. slavonske narodnooslobodilačke udarne brigade (dalje NOU) doprinijele su da brigada bude ne samo ubojitija, već i otvorenija za ljudske patnje i teškoće.¹⁴⁷ Tijekom 1943. godine u 12. NOU brigadi bilo je 136 žena boraca. U drugoj polovini 1944. njihov broj se smanjio na 66. Mnoge su poginule i ranjene u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Miokovićevu, oko Pakraca, Voćina, na glavnoj željezničkoj pruzi Zagreb-Beograd, u neprijateljevim ofenzivama, u planinama Borja i Uzlomca u centralnoj Bosni.¹⁴⁸

Ime i prezime	Godina rođenja	Mjesto rođenja	Od kada su u NOVJ	Uloga	Napomene
Savka Bosanac	1924.	Bastaji/Daruvar	1943.	Borac	isticala se u borbama

¹⁴⁵ Kokot, *Dvanaesta proleterska brigada*, 15.

¹⁴⁶ Isto, 191.

¹⁴⁷ Isto, 307.

¹⁴⁸ Isto, 307.

Soka Bosanac	1927.	Bedenička/Bjelovar	1942.	borac u I. bataljonu, vršila je dužnost delegata	ranjena je u borbi protiv Nijemaca kod Sirača 1943., odlikovana Medaljom za hrabrost
Saveta Dobraš	1925.	Mali Bastaji/Daruvar	1942.	borac	poginula je 1943. u Ravnoj Gori za vrijeme ofenzive „Braun“
Koviljka Dokić	1926.	Kapela	1943.	Borac	poginula 1944. u Grubišnom Polju
Bosiljka Kečić	1925.	Daruvar	1943.	desetar u bolničkoj četi	
Milica Klasić	1926.	Daruvar	1943.	unaprjeđena u čin vodnika	odlikovana Medaljom za hrabrost
Mara Momić	1923.	Pakrani/Daruvar	1942.	isticala se kao bolničarka	poginula je 1943. u Novoj Vesi
Jovanka Radulović	1923.	Mali Bastaji/Daruvar		borac i politički delegat	poginula u jurišu na neprijatelja 1944. kod Dervente

Milka Tulum	1924.	Velika Dapčevica	1942.	borac, politdelegat, politički komesar čete	ranjavana i pohvaljivana više puta, odlikovana Ordenom i Medaljom za hrabrost
Dušanka Trstenjak	1927.	Gornji Daruvar	1943.	borac i bolničarka	hrabra i požrtvovana, odlikovana Medaljom za hrabrost
Jelena Trbojević	1924.	Dapčevica/Grubišno Polje	1943.	borac i bolničarka	hrabra i požrtvovana, ranjavana, pohvaljivana i odlikovana Ordenom i Medaljom za hrabrost
Milka Vlahović	1924.	Rogoža/Garešnica	1943.	borac u XII. brigadi i bolničarka u II. Moslavačkoj brigadi	dva puta je ranjena
Katica Vukelić	1922.	Donji Prnjarevac/Čazma	1942.	borac u III. četi IV. bataljona XII. brigade	

Tablica 1: Žene koje su se borile u 12. slavonskoj udarnoj brigadi

Iz tablice možemo iščitati da su žene u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije ulazile u periodu od 1942. do 1943. godine. Prosjek godina koje su imale žene kada su ulazile u NOVJ

je između 18 i 19 godina. Prema mjestu rođenja najviše žena je s područja grada Daruvara, odnosno manjih sela koja se nalaze u okolici Daruvara. Osim njih tu su i tri žene koje su bile s područja Grubišnog Polja, Garešnice i Čazme. Većina žena bile su borci u brigadi, no bilo je i žena koje su bile bolničarke ili onih koje su bile i borci i bolničarke. Neke žene su bile i na višim dužnostima u brigadi, poput Jovanke Radulović koja je bila politički delegat, Milke Tulum koja je bila politički komesar čete i Milice Klasić koja je bila unaprjeđena u čin vodnika.

Štab VI. korpusa NOVJ slao je dopis uredništvu lista „Žena u borbi“ o pripadnicama koje su se istaknule u akcijama. Dostavljeni su podaci o sedam žena iz 12. udarne brigade. Dvije od njih rođene su na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije. Jedna od tih žena bila je Jovanka Radulović. Za nju su napisali da je bila politički delegat i član Komunističke partije. Pišu da je u partizane ušla 20. veljače 1943. godine. Rodom je iz Malih Bastaja, po nacionalnosti Srпкиnja. Cijelo vrijeme koje je provela u vojsci služila je kao uzor drugim drugaricama i borcima, isticala se svojom odanošću i disciplinom. Poginula je u šestoj ofenzivi prilikom juriša na Čerkenze u Miškovcima, kod Dervente. Osim Jovanke Radulović, u tome dopisu spominje se i Štefica Seražin. Rođena je 5. travnja 1927. godine u Bereku, kod Garešnice. U NOV je stupila 5. studenoga 1942. godine. Bila je borac i bolničarka te se isticala se u svim borbama u kojima je sudjelovala. Poginula je tijekom VI. ofenzive, kada je priskočila u pomoć ranjenom drugu, na planini Uzlomac u Bosni i Hercegovini. U svojoj jedinici služila je kao primjer borca i bolničarke.¹⁴⁹ Pomoću ovih podataka možemo potvrditi podatke koji se o Jovanki Radulović nalaze gore u tablici. Osim toga, možemo vidjeti da se obje žene spominju u dopisu zbog svoga uzorno ponašanja u brigadi i njihovog doprinosa toj brigadi. Treba reći da je od sedam žena o kojima se piše u dopisu, samo Štefica Seražin bila Hrvatica dok su ostalih šest bile Srпкиnje. Koji je bio točan omjer Srпкиnja i Hrvatica u 12. slavonskoj udarnoj brigadi ne zna se, ali sudeći prema gornjoj tablici i ženama koje su se nalazile u dopisu možemo zaključiti da je bilo više Srпкиnja barem kada je riječ o ženama s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije.

Na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije osnovana je Šesnaesta brigada. Ona je formirana 29. prosinca 1942. godine u selu Gornjim Borkima ispod Vranog kamena (nedaleko od Daruvara), u isto vrijeme kada je formirana i 17. brigada.¹⁵⁰ Ubraja se u red najstarijih brigada Narodnooslobodilačke vojske.¹⁵¹

¹⁴⁹ HR-HDA-1722-980

¹⁵⁰ Pravdić, Redžić. *16. slavonska omladinska brigada „Jože Vlahović“*, 19.

¹⁵¹ Isto, 5.

Brigadu su sačinjavali štab brigade, 1. bataljon koji je bio formiran od Kalničkog NOP odreda, 2. bataljon formiran od Moslavačkog NOP odreda i 3. bataljon koji je formirao 2. slavonski partizanski odred. U sastavu brigade bilo je ukupno 760 boraca dok je ukupan broj drugarica koje su bile u ovoj brigadi 120. To su bile žene i djevojke iz Slavonije, Moslavine, Zagreba i Podravine, sa Kalnika, Banije i Kozare. Po socijalnom sastavu najviše je bilo seljaka, a po nacionalnom približno 70% Srba i oko 30% Hrvata. U brigadi je također bilo i boraca iz redova ostalih naroda i narodnosti.¹⁵²

Broj boraca u brigadi mijenjao se pa je posljednjih dana prosinca 1943. u brigadi bilo ukupno 978 boraca. No, iako se ukupan broj boraca povećao, broj drugarica se smanjio. Tada je u brigadi bilo 111 drugarica. Nacionalni sastav je također izmijenjen te je tada u brigadi bilo više Hrvata kojih je bilo 508, nego Srba čiji je broj bio 459.¹⁵³

Brigada je djelovala na području Slavonije, Kalničkog gorja, Hrvatskog Zagorja, Žumberka, Korduna i Banije. Neke od akcija u kojima je sudjelovala brigada su napad na uporište Voćin, Velikoj Pisanici, napad na uporište u Garešnici, likvidacija uporišta u Malim Bastajima, borbe oko uporišta u Daruvaru, napad na uporišta u Grubišnom Polju i Hercegovcu te oslobođenje Grubišnog Polja. Brigada je sudjelovala i u neprijateljskoj ofenzivi „Braun“. Prema ovim izdvojenim akcijama 16. omladinske brigade „Joža Vlahović“ vidljivo je da se većina akcija odvijala na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije.

Prema informacijama iz knjige 16. slavonska omladinska brigada Jože Vlahović i knjige Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi (druga knjiga) u tablici su nabrojane žene koje su rođene na području današnje Bjelovarsko-bilogorske i koje su bile borci 16. omladinske brigade „Joža Vlahović“:

¹⁵² Isto, 19.

¹⁵³ Isto, 207.

Ime i prezime	Godina rođenja	Mjesto rođenja	Od kada su u NOVJ	Uloga	Napomene
Marica Bukarica	1924.	Zrinjski/Grubišno Polje		7. 12. 1943. odlazi u II. četu III. bataljona XVI. omladinske brigade „Joža Vlahović“	ranjena kod sela Brnjarice 2.2. 1944.; imala čin starijeg vodnika
Koviljka Dakić		Kapela		Borac	poginula na položaju kod Zajezde
Jela Gostimir	1926.	Zail/Daruvar	1942.	Borac	poginula je 10. 3. 1943.
Katica Langer	1924.	Daruvar		1943. odlazi u I. bataljon XVI. brigade	11. 4. 1944. bila je ranjena
Milka Milić	25. 7. 1928.	Velika Pisanica/Bjelovar	1943.	bila je borac u Moslavačkom odredu i III. četi I. bataljona omladinske brigade	završila je vojno-oficirski i sanitetski oficirski kurs; vršila je dužnost zamjenika referenta saniteta
Jelka Poljak	1923.	Dišnik/Garešnica		borac u II. bataljonu XVI. omladinske brigade	8. 5. 1943. poginula je u borbi kod zauzimanja Voćina
Anka Popović	1920.	Popovac/Garešnica		borac	15. 11. 1943. u napadu na Viroviticu je bila zarobljena i ubijena
Mara Presnec	19. 1. 1919.	Lonja/Čazma	1943.	borac u III. četi I. bataljona XVI. omladinske brigade	poginula je 15. 6. 1944. u selu Zajezdi (Hrvatsko Zagorje)

Tablica 2: Žene koje su se borile u 16. omladinskoj brigadi

Iz tablice možemo iščitati da su žene u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije ulazile u periodu od 1942. do 1943. godine. Prosjek godina koje su imale žene kada su ulazile u NOVJ je između 19 i 20 godina. Iz toga možemo zaključiti da su žene u vojsku ulazile mlade. Prema mjestu rođenja žena obuhvaćena su sva područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije: Daruvar, Bjelovar, Grubišno Polje, Garešnica i Čazma. Sve žene koje se nalazi u tablici bile su borci u brigadi. Neke od žena bile su na višim pozicijama u brigadi, poput Marice Bukarice koja je imala čin vodnika i Milke Milić koja je obavljala dužnost zamjenika referenta saniteta.

Treba spomenuti i Čehoslovačku brigadu koja je također djelovala na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije. Prije nego što je formirana brigada, bio je formiran čehoslovački bataljon „Jan Žižka z Trocnova“, 3. svibnja 1943. na zapadnim obroncima Psunja u malom selu Cikote. Bataljon je dobio naziv po legendarnom češkom junaku i vojskovođi koji se uspješno borio i rukovodio vojskom u husitskim ratovima u XV. stoljeću.¹⁵⁴

Zanimljivo je da je čehoslovački bataljon imao posebna obilježja u odnosu na druge bataljone. Govorilo se i pisalo na češkom jeziku te su imali svoju nacionalnu zastavu na kojoj je bila petokraka zvijezda. Borci su nosili istu uniformu kao i ostali borci NOVJ-e, ali su ispod petokrake zvijezde nosili čehoslovačku zastavu.¹⁵⁵

Kada se u listopadu 1943. godine u čehoslovačkom bataljonu udvostručio broj boraca sazreli su uvjeti za formiranje brigade. Formiranje jedinice obavljeno je 26. listopada 1943. godine. Brigada je formirana na nekoliko metara od Bučja, a od tamo je krenula na zadatke zajedno s ostalim slavonskim jedinicama.¹⁵⁶

Svoj sastav brigada je uglavnom popunjavala na područjima gdje živi najveći broj Čeha i Slovaka. To su područja bivših kotara: Daruvar, Grubišno Polje, Pakrac, Slavenska Požega, Našice i Garešnica. Učešće Čeha i Slovaka s područja bivših kotara Slavonije: Daruvar 1120, Grubišno Polje 308, Garešnica 84, Bjelovar 7.¹⁵⁷ Najveći broj boraca Čehoslovačke brigade od svih mjesta dao je Daruvarski Brestovac. Još neka mjesta koja su dala veliki broj boraca su: Končanica, Dežanovac, Uljanik, Šibovac, Gornji Daruvar, Veliki i Mali Zdenci.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Hanzl, Matušek, Orct, *Borbeni put I. čehoslovačke brigade „Jan Žižka Z Trocnova“*, 117-119.

¹⁵⁵ Isto, 117-119.

¹⁵⁶ Hanzl, Matušek, Orct, *Borbeni put I. čehoslovačke brigade „Jan Žižka Z Trocnova“*, 140.

¹⁵⁷ Isto, 336.

¹⁵⁸ Isto, 336.-337.

U Čehoslovačkoj brigadi su također sudjelovale žene. Mnoge od njih su radile u raznim ustanovama i bolnicama.¹⁵⁹ Primjer takve žene je Marija Bartoš koja je bila dio Čehoslovačke brigade „Jan Žiška“ i bila je bolničarka. U periodu od kraja 1944. i početka 1945. ona je bila pomoćnica referenta saniteta u Štabu 2. bataljona u brigadi.¹⁶⁰

Žene borci u brigadi istaknule su se borbama za Podravsku Slatinu te u kontranapadu Čehoslovačke brigade u Donjim Bazijama. Bile su to žene borci 2. bataljona: Ana Frištek, Ana Velicki, Ana Kurm i Francika Macko.¹⁶¹

Istaknute žene borci iz 12. brigade, Osječke brigade i Čehoslovačke brigade dobile su pohvalu 12. udarne i 1. osječke brigade radi uspješnih borbi u protekla tri mjeseca (od 15. lipnja do 10. rujna 1944.). Iz Čehoslovačke brigade pohvaljena je samo Milka Bastaga koja je u brigadi imala ulogu bolničarke i vodnika.¹⁶²

U tablici 3 nalazi se popis izdvojenih žena koje su bile dio Čehoslovačke brigade „Jan Žiška“. Za neke od njih je poznat datum i godina rođenja, dok za neke nije pronađena ta informacija kao ni mjesto rođenja. Prema poznatim mjestima rođenja možemo vidjeti da su to neka mjesta koja su u radu prethodno nabrojana kao ona koja su u brigadu dala veli broj boraca: Dežanovac, Gornji Daruvar te Končanica. Ono što se također može iščitati iz podataka koji se nalaze u tablici je da nisu sve žene koje su djelovale u Čehoslovačkoj brigadi bile Čehinje. Prvi primjer za to je prethodno spomenuta Milka Bastaga (Srpkinja) koja je čak i pohvaljena za svoj doprinos Čehoslovačkoj brigadi. U brigadi su osim Čehinja sudjelovale Hrvatice i Srpkinje kako je vidljivo u tablici.

Ime i prezime	Godina rođenja	Mjesto rođenja
Marija Bartoš	4.12.1926.	Hercegovac/Garešnica
Anica Hosi	26.6.1923.	Dežanovac/Daruvar
Nada Boršoš	1927.	Dežanovac
Ružena Hýnková	1928.	Dišnik/Garešnica
Katica Kasunić	1927.	Gornji Daruvar
Milica Kišić	1925.	Trojstvo/Bjelovar
Marie Kobzinkova		Daruvar

¹⁵⁹ Isto, 90.

¹⁶⁰ Isto, 250.

¹⁶¹ Isto, 183.

¹⁶² Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 289.

Anna Koláčková	1923.	Borova Kosa
Vlasta Petr	1922.	Hercegovac/Garešnica
Otýlie Záhorová	1927.	Končanica
Milka Bastaga		
Ana Frištek		
Marija Švantko		
Franciska Vavra		

Tablica 3: Žene koje su se borile u čehoslovačkoj brigadi

Prema podacima iz knjige *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi* (knjiga druga) osim u brigadama koje su djelovale na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije bilo je žena s ovog područja koje su sudjelovale u drugim brigadama na prostoru Hrvatske. Na prostoru Banije u VII. Banijskoj brigadi bile su Tonka Šušković-Klepec i Vlatka Weiss. U podacima koji se nalaze u toj knjizi nema nijedne žene koja je rodom iz današnje Bjelovarsko-bilogorske županije koja se borila u brigadama ili divizijama na području Dalmacije, Like, Korduna, Primorja i Gorskog Kotara.¹⁶³ Ne možemo samo po tome zaključiti da ih uopće nije bilo, no ako ih je i bilo njihov broj je mali.

Još jedan primjer brigade u kojoj je bilo dosta žena rodom s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije je Osječka brigada. Prema podacima iz arhiva u Osječkoj brigadi, u I. bataljonu, s ovog područja sudjelovale su: Dragica Vekić iz Grubišnog Polja, Barica Stefičić i Ankica Stefičić iz Uljanika, Evica Velagić iz Cremušine i Bosiljka Bosanac iz Daruvarskog Brestovca. Kada su 1943. stupile u partizane njih tri su imale 20 godina, a njih dvije samo 15 godina. U II. bataljonu bila je Mara Niković iz Uljanika. U partizane je stupila 1943., a imala je tada 16 godina. Prema popisu iz arhiva u III. bataljonu nije se nalazila ni jedna žena rodom s područja današnje BB-e županije. U IV. bataljonu bile su Savka Vujanić iz Kipa koja je u partizane stupila 1943. sa 17 godina i Pavlina Novak iz Treglave koja je rođena 1929. i sa samo 15 godina 1944. stupila u partizane.¹⁶⁴

Također, treba spomenuti da su žene osim sudjelovanja u brigadama i partizanskim odredima organizirale i borbene grupe žena kako bi pomogle oružanu borbu i na taj način. Bobene grupe žena izvršavale su lakše zadatke poput rušenja ceste, kidanja željezničkih

¹⁶³ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*

¹⁶⁴ HR-HDA-1722-99

tračnica te prekidanje telefonskih mreža. Za žene je to bio još jedan od načina na koji su mogle pokazati svoju spremnost za borbu, požrtvovnost i odanost narodnooslobodilačkoj borbi.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 104.

3.2. Djelovanje žena u sanitetskoj službi

Za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe osim žena koje su sudjelovale u borbama kao borci partizanskog odreda ili neke od brigada bilo je i žena koje su svoj doprinos borbi dale kroz djelovanje u sanitetskoj službi gdje su bile bolničarke.

Žene su se našle u ulozi bolničarka jer muškarci tada nisu željeli biti bolničari. Za njih je to bio manje vrijedan položaj u odnosu na položaj borca u brigadi. Također, ostali bi ih nazivali grobarima i odnosili se prema njima kao kukavicama i zabušantima. Smatrali su ih manje vrijednima.¹⁶⁶ Tek poslije dolaskom većeg broja djevojaka sa sela, sanitetska služba je dobila nezamjenjive bolničarke.¹⁶⁷ Ulogu žene-bolničarke prvi je uočio dr. Grujica Žarković Štef. On je bio prvi ljekar i glavni organizator sanitetske službe u Slavoniji. Tijekom 1942. godine predložio je da se za bolničarke primaju žene koje se dobrovoljno jave. Smatrao je da samo one mogu vršiti tu dužnost i razbiti podcjenjivački stav koji je vladao među borcima.¹⁶⁸

Dokaz prethodno napisanome je izvještaj koji je načelnik saniteta pisao Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske 21. prosinca 1942. godine:

*„Kako su se drugarice pokazale jednako sposobne za službu u bolničarskim četama, kao i muškarci, odlučili smo zbog pomanjkanja muškaraca, da ubuduće mobilišemo veći broj žena za bolničarske čete.“*¹⁶⁹

Kako je u praksi funkcionirala sanitetska služba u brigadi možemo vidjeti na primjeru sanitetske službe u XII. proleterskoj brigadi. Sanitetskoj službi pridavao se veliki značaj i bila je važan segment borbenog morala u brigadi. Osnovu sanitetske službe činila je bolnička četa, bataljonski i četni bolničari te referent sanitetske službe I. slavonske brigade. Od formiranja pa do kraja rata, zahvaljujući upornom i odgovornom radu referenata sanitetske službe, sanitet u brigadi bio je dobro organiziran i na visokom stručnom nivou. Takvom radu doprinos je dao i Štab brigade, a u organizaciji i stručnoj obradi ranjenika, čelni čovjek trupnog saniteta dr. Anđelko Kučišec Stojan. On je bio prvi referent sanitetske brigade.¹⁷⁰

Kako su četni i bataljonski bolničari pružali pomoć ranjenicima:

¹⁶⁶ Žarković, *Historija sanitetske službe NOV i POJ u Slavoniji*, 70.

¹⁶⁷ Kokot, *Dvanaesta proleterska brigada*, 89.

¹⁶⁸ Isto, 90.

¹⁶⁹ Isto, 71.

¹⁷⁰ Kokot, *Dvanaesta proleterska brigada*, 88.

„Za vrijeme borbe četni bolničari pružali su prvu pomoć u vidu prvog zavoja, stavljali kompresije radi zaustavljanja krvarenja i vršili improvizovane imobilizacije. Bataljonski bolničari popravljali su prve zavoje, kontrolirali krvarenje i stanje imobilizacije. Vodili su brigu da ranjeni borci dobiju napitak, najčešće mlijeko ili čaj, a zatim organizirali prijevoz i prijenos ranjenika do brigadnog sanitetskog čvora. U brigadnom previjalištu referent saniteta imao je pune ruke posla: od kontrole prve pomoći do ispravljanja nestručno i na brzinu previjenih rana; naročita briga je poklanjana sprječavanju iskrvavljenja.“¹⁷¹

U brigadi je postojala stručna nastava s bolničarima. Ona se sastojala od pružanja prve pomoći, načina zaustavljanja krvarenja, metoda i mogućnosti imobilizacije kostiju. Osim toga, učilo se o metodama i postupcima kod otvorenih rana na trbuhu i grudnom košu, načinu transporta pojedinih kategorija ranjenika, organiziranju evakuacije s mjesta ranjavanja do bataljonskog i brigadnog previjališta. Iz opisanog možemo zaključiti da se polaznike učilo kako pružiti prvu pomoć ranjenicima na bojištu. Za polaznike tih kurseva birane su žene-borci u brigadi koje su se isticale većim znanjem, stručnim iskustvom, hrabrošću i humanošću.¹⁷²

Problem saniteta bio je mali broj stručnog sanitetskog kadra. Osim stručne nastave s bolničarima u brigadi problem se rješavao tako da su se za rad u bolnici uzimale dobrovoljke-omladinke kojima su se onda u toku rada u bolnici davale upute i objašnjavali osnovni pojmovi iz higijene i njege bolesnika.¹⁷³

Još jedan od načina rješavanja tog problema bilo je održavanje kurseva. Kursevi za četne bolničare održavali su se u svim odredima u drugom, trećem i četvrtom mjesecu 1942. godine. Kurseve su vodili referenti odreda po dobivenim uputama. U toku 1943. i 1944. godine održavali su se kursevi za bolničare i higijeničare, a uglavnom su ih pohađale žene i to većinom omladinke. Oni su se vrlo često održavali pod najtežim okolnostima s polupismenim i nepismenim drugaricama, ali su rezultati usprkos tome uglavnom bili dobri.¹⁷⁴

S vremenom su povremeni kursevi prerasli u zdravstvene škole koje su trebali funkcionirati na svakom području. U zdravstvenoj školi na kursevima trebalo je odgajati bolničare za vojsku, bolničare za vođenje vojno partizanskih ambulana (šire naobrazbe), bolničare za civilne ambulante te bolničare za rad u dječjim domovima i dječjim obdaništima. Osnovni nastavni materijal je u početku bio onaj koji se koristio za sanitetske službe u

¹⁷¹ Isto, 89.

¹⁷² Isto, 90.

¹⁷³ Kovačević, *Borbeni put žena Jugoslavije*, 128.

¹⁷⁴ Isto, 128.

partizanskim ambulantom. Kursevi za bolničarke dječjih domova i obdaništa imali su posebno izrađeni nastavni program i udžbenik. Nastava je obuhvaćala i politički dio, za njegovo poučavanje trebalo je uzeti osnovne teme iz područja NOB-a, a nastavu je vodio pomoćnik referenta. Uz zdravstvenu školu bio je organiziran i kuharski tečaj. Kuharski tečaj provodio se zbog toga što je ishrana u ambulantom i stražama bila loša. Razlog tome nije bio u nedostatku živežnih namirnica, već u lošem pripremanju istih. Kako bi se to promijenilo bilo je potrebno odgojiti kadar žena koje će znati hranu pripremati ukusnije i raznovrsnije. Zbog toga je trebalo uz svaki bolničarski tečaj pozvati još desetak kursista za kuharski tečaj i sa njima raditi za vrijeme kursa. Za rukovodstvo tečaja trebalo je izabrati ili profesionalne kuhare ili žene koje dobro poznaju građansku kuhinju. Trebalo je vježbati pripremanje hrane iz najosnovnijih i najjednostavnijih namirnica i pripremanje dijetalne hrane. Osnovne upute za ovaj tečaj izdale su se posebno.¹⁷⁵

Prema dostupnim podacima koji su izdvojeni iz knjige *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi* (knjiga druga) te knjige *Dvanaesta proleterska brigada* izdvojila sam one žene koje su u brigadama imale ulogu bolničarki ili su bile dio sanitetske službe. Naravno, treba napomenuti da to nisu ni približno sve žene koje su bile bolničarke u brigadama ili koje su djelovale u sanitetskoj službi No, ove žene sam izdvojila jer su rođene na prostoru današnje Bjelovarsko-bilogorske županije ili su se bile u nekoj od brigada koje su djelovale na tom području.

Ime i prezime	Godina i mjesto rođenja	Brigada	Uloga	Od kada je u NOVJ	Napomene
Bosiljka Kečić	1925., Daruvar	12. proleterska brigada	desetar u bolničkoj četi	1943.	
Mara Momić	1923., Pakrani kod Daruvara	12. proleterska brigada	isticala se kao bolničarka	1942.	poginula je 1943. u Novoj Vesi (centralna Bosna)

¹⁷⁵ Žarković, *Historija sanitetske službe*, 111.

Dušanka Trstenjak	1927., Gornji Daruvar	12. proleterska brigada	isticala se kao borac i bolničarka	1943.	hrabra i požrtvovana, odlikovana Medaljom za hrabrost
Jelena Trbojević	1924., Dapčevica–Grubišno Polje	12. proleterska brigada	isticala se kao borac i bolničarka	1943.	odlikovana Ordenom i Medaljom za hrabrost
Milka Vlahović	1924., Rogoža-Garešnica	12. proleterska brigada i 2. moslavačka brigada	borac u 12. brigadi i bolničarka u 2. brigadi	1943.	dva puta je ranjena
Milka Milić	1928., Velika Pisanica-Bjelovar	moslavački odred i 16. omladinska brigada	borac, kasnije je vršila dužnost zamjenika referenta saniteta	1943.	završila je vojno-oficirski i sanitetski oficirski kurs
Marija Bartoš	1926., Hercegovac-Garešnica	čehoslovačka brigada „Jan Žižka“	bolničarka		
Ana Kolaček-Željковиć	1923., Daruvar	češki bataljon	bolničarka		ranjena i invalid, imala čin starijeg vodnika
Emilija Kovač	1926., Klisa-Pakrac	daruvarski odred i 17. brigada	borac i bolničarka	1943.	
Marija Bužaki	1924., Veliki Pašijan-Garešnica	mađarski bataljon	borac i bolničarka; vodnik bolničkog voda		

Ruža Janošević	1927., Donji Borki-Daruvar		bolničarka u bolnici na Papuku	1942.	
Vlatka Weiss	Daruvar	7. brigada	brigadni higijeničar		imala čin kapetana
Ankica Rogić-Devčić	Prnjavorac-Čazma	13. proleterska brigada	borac, a kasnije bolničarka		

Tablica 4: Žene koje su bile dio sanitetske službe

U tablici možemo vidjeti neka imena koja se ponavljaju i koja se nalaze i u prethodnim tablicama. To je zato što se u ovoj tablici nalaze žene iz raznih brigada koje su i prethodno spominjane. Također, nalaze se ovdje jer su u brigadi u kojoj su sudjelovale imale ulogu i borca i bolničarke. Iz tablice možemo iščitati da je prosjek godina žena pri ulasku u NOVJ bio oko 18 godina kao i u prethodnim brigadama. Ovo je još samo jedna potvrda kako su žene u NOVJ ulazile vrlo mlade, čak su neke bile i maloljetne. Kao dokaz tome je Milka Milić koja je u NOVJ ušla sa samo 15 godina. Prema mjestu rođenja žena obuhvaćena su sva područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije: Daruvar, Bjelovar, Grubišno Polje, Garešnica i Čazma.

4. KULTURNO - PROSVJETNA ULOGA ŽENA U ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI

Žene su se osim političkog djelovanja kroz Antifašističku frontu žena i vojnog djelovanja u odredima i brigadama bavile kulturnim i prosvjetnim radom. Iz prosvjetnog i političkog plana rada Antifašističke fronte žena Hrvatske nastalog 1944. godine možemo iščitati kako su prosvjeta i politika povezani i da ne idu jedno bez drugoga, odnosno da tamo gdje se radi politički ujedno se i prosvjećuje, a gdje se prosvjećuje jača se politička svijest. Prosvjetni plan sastoji se od: pismenosti, higijene, gospodarstva i kućanstva te čitanja zabavnih i poučnih knjiga i članaka. Kada je riječ o pismenosti kažu da je to najvažnije za svaki rad te da se bez toga nijedna žena ne može uzdizati ni politički ni prosvjetno. Upravo zbog toga dužnost je odbora da se pobrine da sve one drugarice koje ne znaju čitati i pisati to nauče.¹⁷⁶ U prilog tome govori i članak iz glasnika *Žena u borbi* pod nazivom "Naše žene u borbi protiv nepismenosti". Ukratko, u članku stoji da je nepismenost problem jer žena tada ne može postati ravnopravna, omladina neće moći brzo napredovati i razvijati se u kulturno-prosvjetnom pravcu pored nepismenih majki, žene neće moći poboljšati svoj materijalni položaj. Zbog toga „analfabetski tečajevi po čitavoj zemlji treba da postanu početna osnova, široka osnova za kulturno i prosvjetno podizanje žena, za njihovo političko provječivanje, za kulturno podizanje i čitavog sela.“¹⁷⁷

Da se radilo na opismenjavanju žena svjedoče podaci o organiziranju analfabetskih tečajeva koji su bili organizirani na prostoru cijele Hrvatske kako bi se smanjio broj nepismenih žena. Koliko su tečajevi bili važni svjedoči Okružnica odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a od 11. listopada 1944. godine glavnom odboru AFŽ-a o organizaciji analfabetskih tečajeva u kojoj se kaže: „Jedan od najvažnijih zadataka, koji ove zime stoje pred prosvjetom, jest organizacija analfabetskih tečajeva. Radi toga potrebno je odmah prići pripremnim radovima.“¹⁷⁸

U Hrvatskoj je u toku zimske kampanje organizirano 1486 tečajeva sa 22 658 polaznika, a veliki broj polaznika bile su žene. U kotaru Vinkovci žene su činile 80% polaznika tečajeva. U Splitu su od 394 polaznika bile 264 žene. U ovom izvještaju o kampanji za suzbijanje nepismenosti, Oblasni narodni odbor Dalmacije konstatirao je da je Antifašistički front žena

¹⁷⁶ HR-HDA-1722-105

¹⁷⁷ HR-HDA-1722-643

¹⁷⁸ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 530.

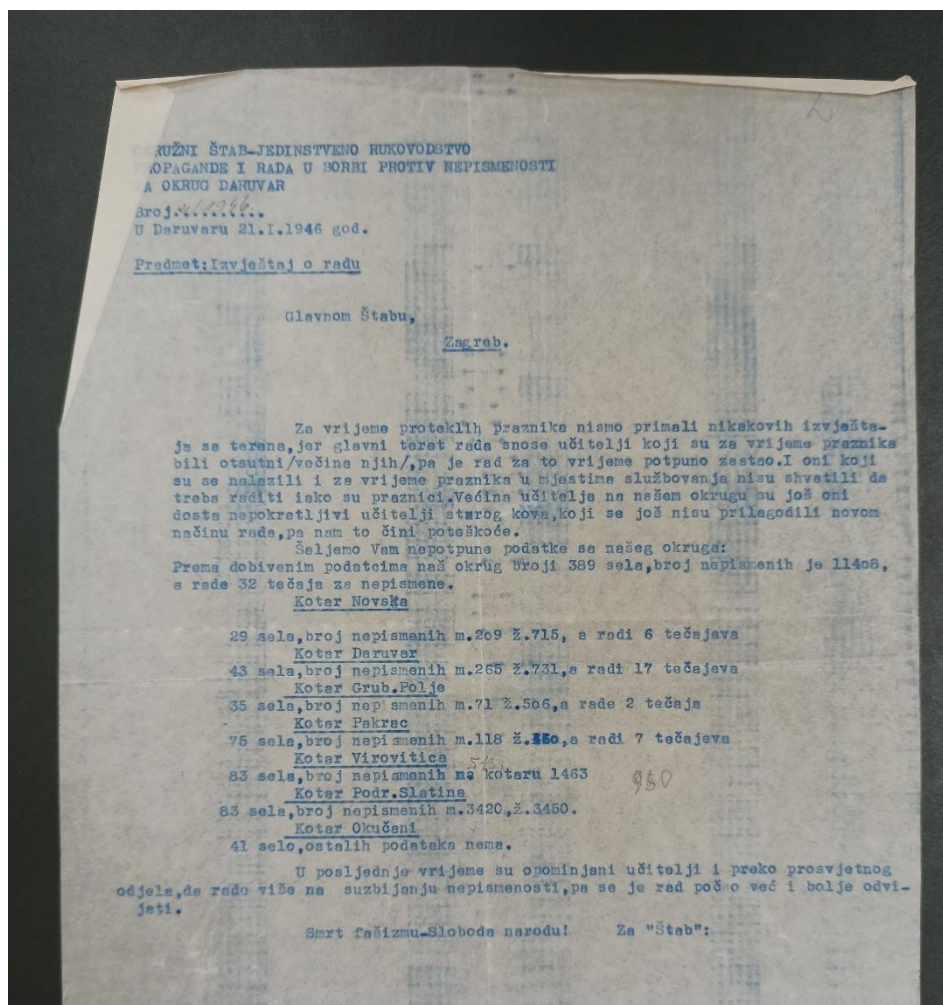
među svim masovnim organizacijama bio najaktivniji i da su u većini na analfabetskim tečajevima bile žene.¹⁷⁹

Također, osim analfabetskih tečajeva organizirali su se i daktilografski kursevi. Više o daktilografskim kursevima, o tome kako su izgledali i s kojim problemima su se susretali možemo saznati iz članka glasila „Žena u borbi“ koji je bio glasilo glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske.

„Daktilografski kurs, već skoro mjesec dana traje daktilografski kurs u jednom oslobođenom gradu Hrvatske. 18 mladih djevojaka osposobljava se da postanu za kratko vrijeme dobre kancelarijske sile, dobre sekretarice, daktilografkinje. Izgrađujemo zemlju, trebamo stručnjaka svih vrsta i grana. Za daktilografski kurs potrebni su pisaci strojevi. Treba ih upravo onoliko koliko ima đaka. Ali danas je rat, i pisaci strojeva malo. Za daktilografski kurs nije ostala nijedna ispravna mašina, a ipak je trebalo početi. I tako su prve vježbe u snalaženju na tipkama i smještaju slova na njima počeli na drvenim tablicama, na kojima su bile narisane tipke i zabilježena slova. Tek poslije nekoliko dana osvanulo je u prostorijama 5 mašina, ali loših i gotovo neupotrebljivih. Popravljene su, koliko se dalo, i tako se na pet mašina počelo izmjenjivati trostruko više učenica.“¹⁸⁰

¹⁷⁹ HR-HDA-1722-643

¹⁸⁰ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 15.

Slika 3: Izvještaj o radu Okružnog štaba jedinstvenog rukovodstva propagande i rada u borbi protiv nepismenosti¹⁸¹

U daruvarskom okrugu 1946. godine prema izvještaju (koji nije bio potpun) bilo je 389 sela. Broj nepismenih na tom području bio je 11408, a radila su 32 tečaja za nepismene. Za svaki kotar dane su informacije o broju sela, broju nepismenih i broj tečajeva koji je aktivan. Bitne su one informacije koje se odnose na kotar Daruvar i kotar Grubišno Polje jer to područje spada u prostor koji obuhvaća današnja Bjelovarsko-bilogorska županija. U kotaru Daruvar bilo je 43 sela. Ukupan broj nepismenih bio je 996 od čega 731 žena. U tom periodu radilo je 17 tečajeva. U kotaru Grubišno Polje bilo je 35 sela dok je ukupan broj nepismenih bio 577 od tog broja bilo je čak 506 nepismenih žena. Tada su radila samo 2 tečaja. Pomoću ovih informacija možemo potvrditi da je tada bio puno veći broj nepismenih žena nego muškaraca.

Osim analfabetskih i daktilografskih tečajeva organizirali su se i domaćinski tečajevi. Na temelju dokumenta iz Arhiva u kojemu Glavni odbor AFŽ-a Hrvatske piše Okružnom

¹⁸¹ HR-HDA-1382

odboru AFŽ-a Bjelovar vidimo primjer organiziranja domaćinskih tečajeva. U Bjelovaru su Okružni Narodni Odbori organizirali domaćinske tečajeve o konzerviranju voća i povrća. Potporu i pomoć dala im je organizacija AFŽ-a, a tamo gdje Okružni Narodni Odbor nije mogao organizirati tečaj, organizaciju je trebala preuzeti AFŽ. Za domaćinske tečajeve bila je pripremljena brošura o konzerviranju voća i povrća za pomoć svakoj ženi domaćici, ali i kako bi AFŽ lakše mogao organizirati tečajeve. Žene AFŽ-a su također organizirale sabirne akcije kako bi se prikupili plodovi te posuđe potrebno za konzerviranje voća i povrća. Na kraju dokumenta možemo iščitati kako su se i ovakvi događaji koristili za učvršćivanje organizacije, odnosno za razgovore s antifašistkinjama i njihovo upoznavanje sa smjernicama rada organizacije i zadanih zadataka.¹⁸²

Brigu o dječjim domovima i dječjim obdaništima vodili su Narodnooslobodilački odbori. Oni su ih trebali financirati i omogućiti da boravak u njima bude potpuno besplatan. Za pomaganje dječjih domova kao i za rad u njima trebalo je mobilizirati žene, odnosno ženske organizacije poput Antifašističke fronte žena.¹⁸³ Kao primjer pomaganja žena dječjim domovima navodim primjer žena iz AFŽ-a iz Okruga Bjelovar.

Žene Antifašističke fronte žena iz Okruga Bjelovar sudjelovale su u organizaciji i provedbi „Dječjeg tjedna“. Kako su pisali iz Okružnog Narodnog Odbora Bjelovar – Socijalni odjel, svrha tog tjedna bila je da se uspostave veze dječjih ustanova sa masovnim organizacijama i da djeca sudjeluju u životu naroda. Žene iz AFŽ-a pozvane su da preko svojih sastanaka upoznaju žene sa svrhom dječjeg tjedna te da organiziraju posjet i donošenje poklona djeci u dječje domove. Osim toga žene će pomoći i svojim praktičnim radom u domovima, a to se odnosi na pomoć pri krpanju rublja i čarapa.¹⁸⁴

Osim pomoći oko „Dječjeg tjedna“ žene Antifašističke fronte Bjelovar na poziv Okružnog Narodnog Odbora Bjelovar – Socijalni odjel pomažu prikupiti božićne darove za djecu u dječjim domovima putem sabirnih akcija.¹⁸⁵

Žene su bile dosta posvećene organiziranju 8. marta, to možemo zaključiti iz dostupnih podataka. Postojao je cijeli program proslave na oslobođenom teritoriju, ali i u neprijateljskim uporištima. Organizacija proslave 8. marta bila je pokazatelj modernizatorskih nastojanja i trendova.

¹⁸² HR-HDA-1380

¹⁸³ Žarković, *Historija sanitetske službe NOV i POJ u Slavoniji*, 114.

¹⁸⁴ HR-HDA-1380

¹⁸⁵ HR-HDA-1380

Na oslobođenom teritoriju trebalo je u selima i gradovima ispisati parole po zidovima kuća, a preko ulica objesiti transparente s parolama. Postojao je čak i popis parola za 8. mart. Neke od njih su: „Živio 8. mart, borbeni međunarodni dan žena!“, „Žene, majke i sestre! Borimo se i pomozimo još više naše borce, naše oslobodioce!“, „Antifašistkinje! Učvršćujmo jedinstvo pozadine i fronte!“. Prema ovim parolama jasno je da se i njima žene poziva na pridruživanje u borbi protiv okupatora.¹⁸⁶

Na dan 8. marta trebali su se održavati sastanci, zborovi i mitinzi koji su posvećeni tom danu. Žene su na sastanke trebale dolaziti masovno u što većem broju, a posebno je trebalo organizirati dolaženje žena iz uporišta. Žene su trebale dolaziti u povorkama sa zastavicama i transparentima. Tamo gdje ne postoji mogućnost da se održe masovni sastanci trebalo je održati manje sastanke.¹⁸⁷

U programu je propisano i ono o čemu se trebalo govoriti na sastanku. Trebalo se govoriti o značenju 8. marta kroz povijest i danas u Narodnooslobodilačkoj borbi. Zatim se trebalo govoriti i o općenitim zadacima žena i organizacije AFŽ-a kao što su „učvršćivanje i produbljenje jedinstva svih žena Jugoslavije u zajedničkoj borbi protiv fašizma, a napose jedinstva srpskih i hrvatskih žena i pripadnica ostalih narodnosti u Hrvatskoj, pojačana budnost i borba protiv pete kolone, pojačana pomoć NO vojsci i narodnoj vlasti (borcima, ranjenicima, dječjim domovima, itd.), mobilizacija svih sposobnih za NO vojsku, kao i svih žena na svim poslovima u N.O. pokretu...“¹⁸⁸ Sastanak je trebalo završiti zavjetom 8. martu koji daju žene i pri tome se zavjetuju da će u cijelosti izvršiti sve zadatke koje pred njih stavi Narodnooslobodilački pokret. Propisano je i da sa sastanka treba slati pozdravna pisma i brzojave drugu Titu, AVNOJ-u, ZAVNOH-u, Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije te Centralnom komitetu KPH.¹⁸⁹

Dalje u programu stoji da gdje god je moguće treba taj dan, ali i kroz cijeli mjesec organizirati posjete i darivanje borcima na položaju, ranjenicima u bolnicama i dječjim domovima ili treba organizirati slanje paketa uz popratna pisma. Posebno je potrebno posvetiti pažnju partizanskim porodicama i narodu u bijegu te im pružiti pomoć koja bi im za olakšala i poboljšala život. Kroz čitav mjesec potrebno je provesti natjecanje organizacije AFŽ-a da

¹⁸⁶ HR-HDA-1722-107

¹⁸⁷ HR-HDA-1722-107

¹⁸⁸ HR-HDA-1722-107

¹⁸⁹ HR-HDA-1722-107

pokreću mobilizaciju svih sposobnih muškaraca za NOV. Završno, proglas „Ženama Hrvatske“ treba umnožiti i širiti u svim selima i gradovima oslobođenog teritorija, a najviše u uporišta.¹⁹⁰

Na području gdje su bila neprijateljska uporišta također je trebalo ispisati parole na vidljiva mjesta i podijeliti ih po ulicama te među poznanicima od ruke do ruke. Tijekom čitavog mjeseca trebalo je održavati sastanke prema mogućnostima u većim i manjim grupama žena koji će biti posvećeni 8. martu. Na sastancima treba govoriti isto onako kako je propisano za održavanje sastanaka na oslobođenom teritoriju. Čitav mjesec trebao je biti posvećen natjecanju za mobilizaciju muškaraca u partizane kao što je i zadatak na oslobođenom teritoriju. Prema ovim informacijama možemo zaključiti da je proslava 8. marta u neprijateljskim uporištima bila jednaka proslavi na oslobođenom teritoriju. Možemo pretpostaviti da je razlika bila samo u manjem broju okupljenih žena.¹⁹¹

Kao primjer priprema za organiziranje 8. marta postoji izvještaj koji je Okružni odbor AFŽ-a Bjelovar slao Glavnom odboru AFŽ-a Zagreb. U izvještaju kažu da su pripreme za 8. mart bile vrlo popularne među ženama. U samom gradu Bjelovaru pripremala se priredba, a zarada od priredbe namijenjena je dječjem domu. Vojska je također dala svoj doprinos jer je dala svoju glazbu za priredbu. Uoči 8. marta držat će se referati po rejonima, a na sam dan 8. mart održat će se priredba. Održan je i sastanak Izvršnog odbora AFŽ-a na kojemu su postavljeni novi zadaci u vezi s 8. martom i prvomajskim takmičenjem.¹⁹²

Primjer proslave 8. marta možemo naći i u članku iz „Udarnice“ glasila AFŽ-a za Slavoniju. U članku se govori o proslavi 8. marta 1943. godine u Slavoniji:

„Prvi puta u Slavoniji proslavljen je ove godine 8. mart, borbeni dan žena. I to žena oslobođenih u jeku narodno-oslobodilačke borbe. Održani su mnogi zborovi, na koje su žene dolazile s transparentima i zastavama u lijepim slavonskim narodnim nošnjama. U Bilogori, na jednom zboru, žene su dolazile s transparentima, koji su bilu uokvireni pozlaćenim jabukama, na kojima je pisalo „Živio 8. mart dan žena.“ Mnogi zborovi u Bilogori održani su u neposrednoj blizini bande, koja je čak u jednom selu topovskom paljbom htjela rastjerati žene sa zbora, ali im to nije pomoglo, jer su žene odmah poslije pucanja nastavile zborovanje. Proslava 8. marta, koja se proslavljala po čitavoj Slavoniji prvu puta ove godine, urezala se

¹⁹⁰ HR-HDA-1722-107

¹⁹¹ HR-HDA-1722-107

¹⁹² HR-HDA-1380

duboko u srca svih žena Slavonije, koje su otišle sa tih proslava još poletnije i još odlučnije i oduševljenije, pune snage i vjere za rad do konačnog oslobođenja. ¹⁹³

Žene su osim 8. mrta organizirale još neke događaje, a jedan od njih je i pred kongresna izložba darova žena Moslavine. Održana je izložba ručnih radova u Čazmi, a o tome doznajemo putem dopisa iz „Žene u borbi“, br.12-13, prosinac 1944. ili 1945. (u knjizi na dva mjesta pišu dvije različite godine)

Nakon završenog među kotarskog natjecanja, priređena je izložba ručnih radova koja je završena proslavom godišnjice oslobođenja Čazme. Na proslavu su bili pozvani rukovodioci i borci kako bi primili darove koje su izradile žene. Bilo je tu vezenih ručnika, bijelih maramica sa petokrakom zvijezdom, jastuka, čarapa, rukavica, albuma, drvenih kutija te rukom izrađenih i izvezenih narodnih motiva. Na darovima su bile izvezene riječi ili pozdravi poput „Ranjeniku koji nema nikog svog“ ili „najboljem borcu“. Žene su izradile darove za uspomenu drugu Titu, X. zagrebačkom korpusu, XXXIII. Diviziji, brigadama, komandantima, komesarima, borcima i ranjenicima. Drugu Titu su darovale ćilim, toplu vestu i album sa slikama koje prikazuju život majki u obdaništu.¹⁹⁴

¹⁹³ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 246.

¹⁹⁴ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, 68.

4.1. Ženski tisak

Komunistička partija je posvećivala veliku pažnju štampi jer su znali koliko ona ima važnu ulogu u političkom odgoju masa. Antifašistkinje su i prije rata izdavale hrvatske listove koji su bili namijenjeni političkom odgoju žene. Tako je 1936. godine izašao prvi antifašistički ženski list u Zagrebu pod nazivom „Mlada žena“ koji je imao samo jedan broj. Dvije godine kasnije izlazi drugi list „Ženski svijet“ kojega uređuju dr. Slava Očko i Olga Milčinović.¹⁹⁵ Veliki broj dopisa i članaka u „Ženskom svijetu“ pisale su same radne žene. List je problematizirao socijalne, kulturne i političke probleme. Otvoreno se borio protiv rata i fašizma.¹⁹⁶

Već na samom početku Narodnooslobodilačke borbe pojavljuju se prve novine, brošure i knjige. Antifašistička fronta žena je tada bila u punom razvoju i u organizaciji su smatrali da im treba list koji će žene povezivati, pomagati im u radu, učiti ih i obavještavati ih o toku događaja. Stoga je u ožujku 1942. godine u Lici počeo izlaziti prvi ženski list na oslobođenom teritoriju Hrvatske pod nazivom „Žena u borbi“. Izdavao ga je Okružni odbor AFŽ-a za Liku. U redakciji lista su na početku bile Kata Pejnović, Jela Bićanić, dr. Slava Očko i Marija Šoljan. Prvi broj lista odštampan je u 120 primjeraka jer za više nije bilo papira. Svaki idući broj koji je izašao bio je štampan u sve više primjeraka, pa su tako kasniji brojevi dostigli tiražu i preko 1000 primjeraka. Kasnije je taj broj još porastao do 1500 primjeraka, a sve je ovisilo o papiru. Papir je bio najveća poteškoća za izdavače lista jer ga je bilo malo. Partija je postavila zadatak ženama da na oslobođenom teritoriju same skupe potrebni papir. U tom su se poslu posebno istaknule antifašistkinje okupiranog teritorija. One su na najrazličitije načine dolazile do papira i prebacivale ga na oslobođeni teritorij. Najviše papira skupile su Hrvatice iz neoslobođenog Perušića, Gospića i Gračaca.¹⁹⁷

Nakon „Žene u borbi“ počeli su naglo nicati ženski listovi u svim krajevima oslobođenog teritorija. Na tlu Hrvatske u periodu od ožujka 1942. godine pa do završetka rata izlazilo je 15 ženskih listova.¹⁹⁸ Okružni odbor AFŽ Slavonije počinje izdavati u siječnju 1943. godine svoj list „Udarnicu“. Urednica je bila Bosiljka Krajačić. Oblasni odbor AFŽ Čazma pokreće svoj list, 1. kolovoza 1943. pod nazivom „Glas žene“. Urednici su bili Ivo Dončević i

¹⁹⁵ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 205.

¹⁹⁶ Ščapec, *Partizanke hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 17.

¹⁹⁷ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 205.

¹⁹⁸ Sklevicky, ??? „Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945“, 87.

Laura Sabol. Iste godine počinje izlaziti i list Okružnog odbora AFŽ Bjelovar „Antifašistkinja“.¹⁹⁹

Svi ženski listovi koji su izlazili u ovom periodu imali su iste karakteristike. Na njihovom stvaranju nisu radile profesionalne novinarke već narod uz pomoć neke od pismenijih žena. Namjena tih listova bila je informiranje žena iz manjih sredina o važnim događajima sa fronta i iz organizacije Antifašističke fronte žena. Osim toga, u listovima su se propagirali pozitivni primjeri žena i boraca kako bi se podizao borbeni moral. Listovi su stvarani u različitim uvjetima, no svi su se borili s nedostatkom papira, štamparske tehnike i bilo kakve opreme. Listovi su najčešće nastajali na oslobođenim teritorijima, ali ponekad i u prvim borbenim redovima.²⁰⁰

Širenje lista kretalo je iz štamparije gdje se list štampao. Kuriri štamparije prenosili su i ženske listovi i predavali ih na određene adrese. List se uglavnom predavao Kotarskim odborima AFŽ, koji su ga prema potrebi dijelili mjesnim odborima. Drugarice su nastojale da list stigne u bolnice, omladinskim organizacijama, a neki primjerci i Agitpropu CK, kao i okružnim agitpropima.²⁰¹

U listovima žene govore o događajima u svijetu i kod njih, o snazi naroda u teškim okršajima, o ulozi žene u borbi za slobodu, o ulozi Partije u odgoju žena, o radu i razvoju organizacije AFŽ.²⁰² Upravo zbog toga ženski listovi postali su „pomagač i učitelj u radu“. Tako piše „Žena u borbi“ već u kolovozu 1942. godine.

List je pomagao u širenju organizacije, u njezinom učvršćivanju te je prenosio direktive rada od višeg odbora na niže. U jednom od članaka koji se našao u listu „Žena u borbi“ nalazile su se upute o tome kako se treba služiti listom. Svaki broj lista prvo su trebale proučiti članice Kotarskog odbora AFŽ kako bi ga mogle ono što u njemu piše pojasniti članicama općinskog odbora na sastancima Općinskog odbora. Na tim su sastancima bile prisutne i predstavnice Mjesnih odbora te bi one onda imale zadatak obraditi list sa ostalim članicama svoga mjesnog odbora. Na taj način bi sve žene bile upućene u ono što u listu piše te bi bile upoznate s direktivama koje je Antifašističkoj fronti žena davalo njezino rukovodstvo.²⁰³

¹⁹⁹ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 206.

²⁰⁰ Todorović-Uzelac, *Ženska štampa i kultura ženstvenosti*, 69.

²⁰¹ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 210.

²⁰² Isto, 210.

²⁰³ Isto, 208.

Osim što je pomagao u širenju organizacije, list je pomagao i u širenju organizacije na neoslobođeni teritorij. Pomagao je da se prenosi istina o ciljevima Narodnooslobodilačke borbe. O tome kako joj list pomaže u radu sa ženama na neoslobođenom teritoriju piše Milica Počuča. Ona je radila sa ženama na neoslobođenom teritoriju u hrvatskim selima. Navečer bi dolazila kod njih kako bi održavala sastanke. Čitala im je list „Žena u borbi“ te im govorila o narodnooslobodilačkoj borbi i radu žena na oslobođenom teritoriju. Kako su održavale sastanke, skupštine i konferencije. Žene kod kojih je dolazila čudile su se tome, a posebno hrabrosti drugih žena da nose pušku i odlaze u borbe na front. Treba reći da su i žene sa neoslobođenog teritorija pomagale Narodnooslobodilačku borbu kroz pletenje čarapa za borce ili vršenje obavještajne službe. Radile su to jer su znale da je Narodnooslobodilačka borba spas hrvatskom i srpskom narodu od okupatora.²⁰⁴

Kroz tekstove objavljene u ženskim listovima možemo saznati više o samim ženama toga razdoblja. Možemo pročitati njihove osobne priče, njihove osjećaje i razmišljanja. U ono vrijeme su tako druge žene mogle pročitati takve tekstove i ohrabriti same sebe da se pridruže drugim ženama. Jedan primjer takvog teksta možemo pronaći u ženskom listu „Glas žene“ kojeg je izdavao Okružni odbor AFŽ Čazma. Naziv teksta je „Za slobodu treba raditi i boriti se“, izdan je u 2. broju lista, 1943. godine, a njegova autorica je Jagoda. U tom tekstu autorica opisuje svoje provedeno vrijeme u organizaciji AFŽ. U organizaciji je do vremena pisanja članka bila pet mjeseci, no kaže da joj je vrijeme brzo prošlo te se čini kao da je prošlo pet dana. Za nju su seoski sastanci te čitanje i proučavanje materijala bili najsvetiji zadatak i tome je pridavala najviše pažnje. Kaže da od kada je dio organizacije AFŽ u njoj je prestao svaki strah pred „zločinačkom bandom“. Poziva i druge drugarice da otpuste strah jer „mi nemamo čega da se plašimo kad pošteno radimo“. Također, poziva žene da pomognu ranjenim borcima ako se oni nađu u nekom od njihovih sela jer to bi trebale raditi čak i onda kad ne bi bilo organizacije AFŽ-a. Tekst završava pišući o važnosti slobode i pozivom na borbu riječima „neka svaka od vas promisli, kako je divna riječ „Sloboda“ i da nas slobodom nema ništa dragocijenijega ni ljepšega na svijetu. Borimo se pod parolom: Svi u front – sve za front.“²⁰⁵

List je prikaz toga kako je Komunistička partija od neuke i nepismene seljačke žene stvarala svjesne borce protiv fašizma. Kako piše Nada Srmeć:

²⁰⁴ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 209.

²⁰⁵ Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, 217.

„Od broja do broja, iz godine u godinu raste na tim stranicama pred nama nova žena, žena koja zajedno s muškarcem ostavlja svoj prag, uzima pušku u ruke da brani zemlju, a u pozadini obrađuje polja, brani žetvu da prehrani svoju vojsku, zbrinjava djecu, polazi kurseve, uči čitati i pisati i jedva svladavši abecedu piše svom ženskom listu. Piše o sreći što je stekla pravo glasa, o tome kako je postala odbornica u narodnoj vlasti, upozorava drugarice da pred izbore paze kome će dati svoj glas, a najljepše riječi i misli posvećuju Komunističkoj partiji i drugu Titu.“²⁰⁶

Ono što je prethodno opisano riječima možemo najbolje vidjeti i na ovom slikovnom prikazu. Bio je to letak pod nazivom „Živio međunarodni dan žena Osmi mart“. Na letku možemo vidjeti da žena može učiti i raditi, nositi pušku i boriti se, a da u isto to vrijeme može voditi brigu o djeci. Da žena može biti ravnopravna muškarcu i da može puno više osim onoga što se od nje prije očekivalo.

Slika 4: Letak „Živio međunarodni dan žena Osmi mart“²⁰⁷

²⁰⁶ Isto, 210.

²⁰⁷ HR-HDA-1722-1009

5. ZAKLJUČAK

Žene su se tijekom antifašističke borbe istaknule u mnogo uloga i na taj način dale veliki doprinos borbi. Većina tih uloga u kojima su se našle za njih je bila nova. Djelovale su politički, vojno, ali i kulturno-prosvjetno na prostoru cijele Hrvatske i Jugoslavije. Mnogo je žena koje su sudjelovale u borbi bilo s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije. Problem kod objedinjavanja podataka koji govore o tim ženama bio je što je taj prostor u tom periodu bio rascjepkan, odnosno podijeljen na dvije župe. Stoga je trebalo pronaći podatke vezano za pojedini dio ili grad koji je danas dio županije te na kraju objединiti te podatke u smislenu cjelinu.

Možemo reći da je uloga žena u antifašističkoj borbi najbolje opisana u Rezoluciji koja je donesena na Prvoj konferenciji AFŽ Hrvatske. U Rezoluciji piše kako su žene bile u prvim redovima narodnooslobodilačke borbe; u ulogama boraca i bolničarki, radile su u informativnoj i kurirskoj službi, sudjelovale u diverzantskim akcijama te sudjelovale u izgradnji narodne vlasti - narodnooslobodilačkim odborima.

Svoje političko djelovanje žene su ostvarivale kroz organizaciju Antifašističke fronte žena. Osim kroz samu organizaciju, gdje je najveći broj žena bio aktivan, djelovale su u Komunističkoj partiji, Savezu komunističke omladine Jugoslavije i Narodnooslobodilačkim odborima.

Žene su Narodnooslobodilačkoj borbi pomagale i prije samog stvaranja organizacije Antifašističke fronte žena koje se dogodilo na Prvoj Zemaljskoj konferenciji AFŽ-a Jugoslavije u Bosanskom Petrovcu, 6. prosinca 1942. godine. Glavna misao vodilja AFŽ bila je da treba okupiti sve žene u organizaciju bez obzira na njihovu političku, nacionalnu i vjersku pripadnost. To je bila poruka koja se stalno provlačila u govorima ili pisanim dokumentima. Potvrda da je tako bilo i u stvarnosti je ta da je u odborima po nacionalnosti bilo Srпкиnja, Hrvatica te pripadnica nacionalnih manjina poput Mađarica i Čehinja.

Već 1942. godine na prostoru današnje Bjelovarsko-bilogorske županije osnivani su odbori AFŽ. O djelovanju odbora najviše informacija može se izvući iz izvještaja koji su slani nadležnim institucijama. Rad organizacije opada tijekom 1944. godine kada dolazi do reorganizacije AFŽ. Za rad Antifašističke fronte žena odgovornost je preuzeo kotarski komitet KPH. Žene su bile raspoređene u druge organizacije, one koje su bile članovi Partije i koje su bile sposobne su razmještene po kotarskim i općinskim komitetima, a one koje nisu članovi

partije su sada u Narodnooslobodilačkim odborima. Kada govorimo o odborima, treba reći da se nisu svi odbori jednako razvijale. Čak ni oni koji su se nalazili u istom kotaru. Neki odbori su se razvijali više, razlog za to je bio češće sastajanje članica tog odbora. No, razvijanje odbora ovisilo je i o sposobnostima žena koje se u njemu nalaze. Glavni problem Antifašističke fronte žena i razlog zbog kojega ona nije mogla jače politički djelovati bio je taj sa su većinom žene u organizaciji bile seljanke. Većina njih se tada prvi put susrela s političkim radom, a treba uzeti u obzir i tada veliki broj nepismenih žena. Zbog toga su žene u organizaciji većinom djelovale na druge načine. Narodnooslobodilačku borbu pomagale su tako što su sakupljale hranu i druge materijalne potrepštine, šivale čarape i sve ostalo što je bilo potrebno borcima na frontu.

Osim političkog djelovanja tijekom antifašističke borbe, žene su imale i vojnu ulogu. Sudjelovale su u borbama rame uz rame s muškarcima. Bile su dio partizanskih odreda i brigada. Na prostoru današnje Bjelovarsko-bilogorske županije djelovale su Druga i Treća operativna zona. U Trećoj operativnoj zoni operiraju Dvanaesta slavonska brigada, Šesnaesta omladinska brigada „Jože Vlahović“ i Sedamnaesta udarna slavonska brigada. U svima njima borio se veliki broj žena s područja Bjelovarsko-bilogorske županije. Iz podataka koji se odnose na žene koje su djelovale u tim brigadama možemo iščitati da su žene u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije ulazile u periodu od 1942. do 1943. godine. Prosjek godina koje su imale žene kada su ulazile u NOVJ bio je između 18 i 20 godina. Bilo je čak i djevojaka koje su u vojsku ulazile maloljetne. Većina žena u brigadama bile su borci dok su neke od njih imale i višim dužnosti u brigadi, npr. politički delegat, politički komesar čete ili čin vodnika. Također, dosta je žena zbog svoga doprinosa bilo odlikovano Ordenom i Medaljom za hrabrost.

Važnu ulogu imale su i žene bolničarke koje su bile dio sanitetske službe. Kako se za te poslove nisu javljali muškarci jer su smatrali da je to manje vrijedan položaj, mobilizirao se veliki broj žena. One su tada pokazale da su sposobne obavljati taj posao jednako dobro kao i muškarci.

Kako sam prethodno spomenula problem je tada bio veliki broj nepismenih žena. Kroz organizaciju AFŽ radilo se na tome da se taj broj smanji. Organizirali su se analfabetski i daktilografski tečajevi. Stoga možemo reći da je organizacija AFŽ imala veliku važnost u opismenjavanju žena. Osim organizacijom tečajeva žene su se bavile pomaganjem djeci, a primjer za to je sudjelovanje žena na Dječjem tjednu u Bjelovaru. U tom periodu velika važnost se pridavala i obilježavanju Dana žena, 8. martu koji su žene pomno organizirale.

U ovom periodu razvijao se i ženski tisak koji je tada imao veliku ulogu. Žene iz AFŽ smatrale su da ih list može dodatno povezati i pomoći im u radu. Prvi ženski list koji je počeo izlaziti na oslobođenom teritoriju Hrvatske, u Lici 1942. godine, bio je „Žena u borbi“. Izdavao ga je Okružni odbor AFŽ-a za Liku. Nakon „Žene u borbi“ počeli su naglo nicati ženski listovi u svim krajevima oslobođenog teritorija. Na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije izlazila su dva lista. Oblasni odbor AFŽ Čazma izdaje list pod nazivom „Glas žene“, a Okružni odbor AFŽ Bjelovar izdaje list „Antifašistkinja“. Za žene su listovi tada imali informativnu ulogu. Iz pisanih članaka žene su mogle saznati o događajima kako u Hrvatskoj tako i u svijetu.

Organizacija Antifašističke fronte žena imala je prosvjetiteljsku i emancipacijsku ulogu u životu žena. Kada je riječ o kulturnoj emancipaciji, naglašavana je važnost obrazovanja kod žena kako bi i na taj način mogle biti što ravnopravnije muškarcima. Kao što smo u radu vidjeli, obrazovanje je provođeno putem raznih tečajeva koje su žene pohađale. Žene su se obrazovale i preko suradnje u ženskim listovima. Tamo su mogle učiti iz primjera onih obrazovanih žena.

Tijekom Narodnooslobodilačke borbe ženama je dano aktivno i pasivno pravo pri izborima za Narodnooslobodilački odbor što je također doprinijelo njihovoj emancipaciji. Da je Narodnooslobodilačka borba imala modernizacijski karakter najbolje pokazuje velika uloga žena o kojoj je pisano prethodno u radu te sva njihova ostvarena prava u ovom periodu. Žene su kroz sve uloge koje su imale u ovom periodu uspjele pokazati da mogu biti ravnopravne muškarcu i da mogu obavljati razne poslove. Mogu biti obrazovane te sudjelovati u društvenom i političkom životu, a u isto vrijeme voditi brigu o djeci i odgajati ih.

6. SAŽETAK

Ovaj diplomski rad bavi se temom žena u periodu od 1941. do 1946. godine, odnosno tijekom antifašističke borbe i njihovom ulogom u toj borbi. Diplomski rad je podijeljen tematski i sastoji se od četiri glavna poglavlja. U prvom poglavlju predstavljen je uvod teme u kojemu se objašnjava sama tema kao i cilj istraživanja. Osim toga u tom poglavlju nalaze se i dosadašnja relevantna istraživanja te teme kao i prikaz dostupnih izvora i korištene metodologije. Drugo poglavlje bavi se političkom ulogom žena u antifašističkoj borbi. U tom poglavlju opisan je nastanak i djelovanje Antifašističke fronte žena te djelovanje te organizacije na prostoru današnje Bjelovarsko-bilogorske županije. Treće poglavlje bavi se vojnom ulogom žena u antifašističkoj borbi. Žene s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije djelovale su u više odreda i brigada, neki od njih su detaljnije obrađeni, a to su daruvarski partizanski odred, 12. slavonska brigada, 16. omladinska brigada „Jože Vlahović te čehoslovačka brigada „Jan Žižka“. U ovom poglavlju govori se i o ženama koje su u djelovale u sanitetskoj službi i bile u ulozi bolničarki u brigadama. U četvrtom poglavlju naglasak je na kulturnoj i prosvjetnoj ulozi žena. Opisuju se tečajevi koje su žene polazile kako bi se smanjio broj nepismenih žena, uloga i način obilježavanja 8. marta te uloga ženskog tiska u ovom periodu.

Ključne riječi: Antifašistička fronta žena, Narodnooslobodilačka borba, Bjelovarsko-bilogorska županija

7. ABSTRACT

This master's thesis topic is about women in the period from 1941. to 1946., during the anti-fascist struggle and their role in the struggle. The thesis is divided thematic and consists of four main chapters. The first chapter presents introduction, which explains the topic itself as the goal of the research. In addition, chapter contains previous relevant research on topic, as well na overview of available sources and methodology used. The second chapter deals with political role of women in the anti-fascist struggle. This chapter describes the origin and activities of the Anti-Fascist Women's Front and the activities of that organization in the today Bjelovarsko-Bilogorska county. The third chapter deals with military role of women in the anti-fascist struggle. Women from the today Bjelovarsko-Bilogorska county worked in several brigades, some of them are discussed more detailed, namely the Daruvar partizan unit, 12th Slavonian Brigade, 16th Youth Brigade "Jože Vlahović" and Czechoslovak Brigade "Jan Žižka". This chapter discusses women who worked in the medical services and were nurses in the brigades. In the fourth chapter, the emphasis is on the cultural and educational role of women. It describes the courses that women attended in order to reduce the number of illiterate women, the role and manner of marking March 8, and the role of the women's press in this period.

Keywords: Women's Anti-Fascist Front, People's Liberation Struggle, Bjelovarsko-Bilogorska County

8. POPIS PRILOGA

Tablice

Tablica 1: Žene koje su se borile u 12. slavonskoj udarnoj brigadi (Kokot, *Dvanesta proleterska brigada* i Šoljan-Bakarić, *Žene u Narodnooslobodilačkoj borbi, knjiga druga*)

Tablica 2: Žene koje su se borile u 16. omladinskoj brigadi (Pravdić, Redžić, *16. slavonska omladinska NOU brigada „Jože Vlahović“* i Šoljan-Bakarić, *Žene u Narodnooslobodilačkoj borbi, knjiga druga*)

Tablica 3: Žene koje su se borile u čehoslovačkoj brigadi (Matušek, *Čehoslovačka brigada NOVOJ „Jan Žižka“ u slici* i Šoljan-Bakarić, *Žene u Narodnooslobodilačkoj borbi, knjiga druga*)

Tablica 4: Žene koje su bile dio sanitetske službe (Kokot, *Dvanesta proleterska brigada* i Šoljan-Bakarić, *Žene u Narodnooslobodilačkoj borbi, knjiga druga*)

Slike

Slika 1: Pozdravi Općinskog odbora AFŽ-a Berek (kotar Garešnica), upućeni Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske (Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-1722-81)

Slika 2: Podaci za okrug Bjelovar (Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-1380)

Slika 3: Izvještaj o radu Okružnog štaba jedinstvenog rukovodstva propagande i rada u borbi protiv nepismenosti (Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-1382)

Slika 4: Letak „Živio međunarodni dan žena Osmi mart“ (Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-1722-1009)

9. POPIS KORIŠTENIH KRATICA

AOŽ – Antifašistički odbori žena

AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

AFŽ – Antifašistička fronta žena

BBŽ – Bjelovarsko-bilogorska županija

CK – Centralni komitet

JNOF – Jedinствени narodnooslobodilački front

KK – Kotarski komitet

KO – Kotarski odbor

KPH – Komunistička partija Hrvatske

NO – Narodni odbor

NOO – Narodnooslobodilački odbori

NOB – Narodnooslobodilačka borba

NOP – Narodnooslobodilački pokret, Narodnooslobodilački partizanski odred

NOU – Narodnooslobodilačka udarna (brigada)

NOV – Narodnooslobodilačka vojska

NOVJ – Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije

OK – Okružni komitet

PO – partizanski odredi

POH – partizanski odredi Hrvatske

POJ – partizanski odredi Jugoslavije

SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije

ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

10. BIBLIOGRAFIJA

Izvori

Hrvatski državni arhiv, fond 1722, Antifašistička fronta žena Hrvatske

Hrvatski državni arhiv, fond 1828, Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske Čazma

Hrvatski državni arhiv, fond 1867, Oblasni odbor Antifašističke fronte žena Zagrebačke oblasti

Hrvatski državni arhiv, fond 1380, Okružni odbor Antifašističke fronte žena Bjelovar

Hrvatski državni arhiv, fond 1382, Okružni odbor Antifašističke fronte žena Daruvar

Literatura

Anić, Nikola. „Oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije (1941-1945)“. Časopis za suvremenu povijest, Vol.14 No.3 (1982):25-43

Blažeković, Stjepan. Bjelovar. Bjelovar: SIZ kulture, 1985.

Ćurin, Miroslav. Anka Berus. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1853>, (1. rujna 2020.)

Hanzl, Josip, Matušek, Josip, Adolf Orcet. Borbeni put I. čehoslovačke brigade „Jan Žižka z Trocnova“. Daruvar: Čehoslovački savez u SRH, 1968.

Goldstein, Slavko, ur. Boris Pavelić, Ivo Goldstein. Proslovi za bolju zemlju. Zaprešić: Fraktura, Zagreb: Židovska vjerska zajednica Bet Israel, 2019.

Kokot, Jovan. Dvanaesta proleterska slavonska brigada. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1897.

Kovačević, Dušanka. Borbeni put žena Jugoslavije. Beograd: Leksikografski zavod Sveznanje, 1972.

Kuzle, Miroslav, Žutinić, Đorđe, ur. Daruvar. Zagreb: Zagreb, 1975.

Krnić, Zdravko. Daruvar- Radnički i narodnooslobodilački pokret. Daruvar: Općinski odbor SUBNOR-a, 1980.

- Matković, Hrvoje. Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.
- Matušek, Josef, ur. Čehoslovačka brigada NOVOJ „Jan Žižka“ u slici. Daruvar: OO SUBNOR-a, 1988.
- Pravdić, Stevo, Redžić, Nail. 16. slavonska omladinska NOU brigada „Jože Vlahović“. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1976.
- Sklevicky, Lydia. „Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme narodnooslobodilačke borbe 1941-1945“. Povijesni prilozi, Vol.3 No.3 (1984):83-127
- Skupnjak, Josip, Mrkoci, Dragutin. Kronologija Narodnooslobodilačke borbe naroda Hrvatske 1941-1945. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2013.
- Slukan Altić, Mirela. „Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarskobilogorske županije“. Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, No. 2 (2008):9-32
- Strugar, Vladimir. Bjelovarsko-bilogorska županija. Bjelovar: Bjelovarsko-bilogorska županija, 1996.
- Šadek, Vladimir. „Prilozi za povijest Koprivnice i okolice u vrijeme „Podravske Republike“ (7.XI.1943.-9.II.1944.)“. Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja, Vol.15 No.30 (2016): 156-173
- Ščapec, Saša, ur. Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2013.
- Šimunković, Mario, Vukobratović, Nikola. Narodnooslobodilačka borba naroda Hrvatske 1941-1945. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2012.
- Šoljan-Bakarić, Marija. Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi, knjiga prva. Zagreb:Glavni odbor Saveza ženskih društava Hrvatske, 1955.
- Šoljan-Bakarić, Marija. Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi, knjiga druga. Zagreb:Glavni odbor Saveza ženskih društava Hrvatske, 1955.
- Todorić-Uzelac, Neda. Ženska štampa i kultura ženstvenosti. Beograd: „Naučna knjiga“, 1987.

Velagić, Savo. Daruvarski partizanski odred. Zagreb: Epoha, Bjelovar: Historijski arhiv, 1963.

Velagić, Vaso. Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar. Bjelovar: Historijski arhiv, 1966.

Žarković, Grujica. Historija sanitetske službe NOV i POJ u Slavoniji. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije, 1968.